Зміст Альманаху…

Слово редактора …… 5

Рубрика:

Етнополітична стабільність України: експертний погляд на проблему

Стеллас АСЛАНОВ

Російська агресія – головний виклик етнополітичній стабільності в Україні …… 6

Кристина ЧЕРВЕНЯК

Потенційні загрози етнополітичній стабільності в Україні …… 9

Veteran Post

Ключові виклики та ризики у сфері безпеки і оборони: підсумки 2019 року …… 15

Рубрика:

Громадянське суспільство в дії: розвиток громадських організацій та партій

Олександер СИТНИК

Українське національне відродження в Закарпатті на зламі 1980 – 1990-х років …… 17

Маріан ТОКАР

Про традиції єднання українців у громадські організації …… 22

Юрій ОСТАПЕЦЬ

Перспективи розвитку партійної системи України у контексті президентських і парламентських виборів 2019 року …… 29

ψ ψ ψ ψ ψ

Рубрика:

Історична пам'ять і національне виховання

Віктор БЕДЬ

Історичні етапи церковного будівництва в контексті українського державотворення та націотворення (I – XXI ст.) 33

Михайло БАСАРАБ

Роль часопису «Учитель» у формуванні громадянського суспільства в Закарпатті на початку 20-их років XX століття 39

Роман ОФІЦИНСЬКИЙ

Сучасні уявлення про Карпатську Україну 44

ψ ψ ψ ψ ψ

Рубрика:

Книжна поличка «Українського Державотворення»

Віктор БЕДЬ

Про біль та героїзм сучасної Української держави: *дебютна монографія молодого вченого* 48

ψ ψ ψ ψ ψ

Рубрика:

Портрети Великих Державників

Княгиня Ольга 51

Святослав Ігорович 52

Володимир Святославич 53

Ярослав Володимирович 54

ψ ψ ψ ψ ψ

ψ ψ ψ ψ ψ

Слово редактора

Шановний читачу!

Презентуємо Вашій увазі нове періодичне видання, яке змістовно буде наповнюватися науковою, аналітичною, науково-популярною та інформаційно-просвітницькою тематикою. Це альманах «Українське державотворення»!

Мотивація видання журналу визріла внаслідок актуалізації в сучасному українському громадянському суспільстві проблем еволюції державотворчих процесів, захисту національних інтересів України, загроз її національній безпеці, викликів громадянської освіти і виховання. Наші матеріали розраховані на широку аудиторію і покликані плекати в свідомості громадян України почуття гідності за свою Батьківщину, гордість за її славне минуле, шану незабутнім національним героям, віру в краще майбутнє Держави.

Ми принципово стоїмо на позиціях Української Незалежності, засадах національно-державницької ідеології, тісної співпраці держави та інституцій громадянського суспільства, подальшого демократичного розвитку України в адекватній родині вільних народів світу!

Альманах «Українське Державотворення» має на меті якнайширшу популяризацію української історії та культури, національних традицій і сучасної практики державотворення, модерного бачення перспектив розвитку Незалежної Соборної України!

Ми боротимося проти фальсифікації української історії та ворожих маніпуляцій національними символами й цінностями!

Сподіваємось, що інформація у періодичному журналі знайде свого читача і сприятиме комплексному розумінню національної єдності заради
Українського Державотворення.

Маріан ТОКАР,
відповідальний редактор

A word from the editor

Dear reader!

We would like to present to your attention a new periodical, whose content will be filled with scientific, analytical, popular-science as well as information and educational topics. This is an almanac “Ukrainian State-Building!”

The motivation behind the publication of the almanac has matured as a result of actualization of the issues of the evolution of state-building processes in modern Ukrainian civil society, protection of Ukraine's national interests, threats to its national security, challenges to civic education and upbringing. Our materials are intended for a wide audience, their purpose is to foster in Ukrainians’ minds the sense of dignity for their Motherland, pride for its glorious past, tribute to our national heroes, and belief in a better future of the State.

We fundamentally support the idea of Ukrainian Independence, the principles of the national-state ideology, close cooperation of the state and institutions of civil society, further democratic development of Ukraine in an adequate family of the free peoples of the world!

The goal of the almanac “Ukrainian State-Building” is to popularize Ukrainian history and culture, national traditions and modern practices of the state-building, as well as modern vision of the development prospects of the Independent Sovereign Ukraine!

We will fight against attempts to falsify Ukrainian history and hostile manipulations with the national symbols and values!

We hope that the information in the periodical will find its reader and contribute to the comprehensive understanding of the national unity for the sake of Ukrainian State-Building.

Marian TOKAR,
Editor in Chief

Рубрика:

Етнополітична стабільність УКРАЇНИ: експертний погляд на проблему

Стеллас АСЛАНОВ
Доктор політичних наук, доцент,
Ужгородський національний університет,
м. Ужгород

Російська агресія – головний виклик етнополітичній стабільності України

У сучасному світі державам як етнополітичним системам доводиться мати справу зі збільшенням кількості та урізноманітненням загроз, що диктують необхідність наукового переосмислення значення поняття стабільності, яке перебуває у постійній трансформації. Аналіз наукового доробку засвідчив, що виникнення як у науковому, так і в політичному дискурсі понять «етнічна безпека», «етнокультурна безпека», «етносоціальна безпека», які містять поняття «етнічна стабільність», «міжетнічна стабільність» та їх використання, попри термінологічну невизначеність, свідчить про актуалізацію проблематики забезпечення стабільності в етнополітичній сфері, необхідність її більш глибокої наукової розробки та експертного аналізу.

Поява терміна «етнополітична стабільність» продиктована виникненням принципово нових глобальних етнополітичних загроз та викликів для держави.

Саме тому усвідомлення необхідності стабілізації етнополітичної ситуації в Україні потребує наукового визначення, обґрунтування, концептуалізації, з'ясування місця й ролі етнополітичної стабільності в політичних процесах, а також подальшої імплементації механізмів її забезпечення в національне законодавство.

Перед українською етнополітологією стоїть цілий комплекс завдань зі всебічного вивчення проблеми етнополітичної стабільності держави, в тому числі з пошуку політико-правових механізмів, які сприятимуть досягненню та підтриманню етнополітичної стабі-

льності в сучасній Україні в складних умовах зовнішнього етнополітичного тиску.

2014 – 2019 роки ознаменувалися безпрецедентними викликами безпеці та етнополітичній стабільності України: анексія Криму та етнополітичний конфлікт на Сході України; прояви сепаратизму та втрата контролю над частиною території; формування самопроголошених квазідержавних утворень на Сході України; неоголошена, неофіційна (гібридна) війна з Російською Федерацією, яка підтримує функціонування «ДНР» та «ЛНР». Усі ці етнополітичні виклики взаємопов'язані й не можуть бути вирішені окремо одне від одного. Вони оформилися в цілу систему загроз етнополітичній безпеці держави, яку слід так само системно і комплексно нейтралізовувати для стабілізації етнополітичної ситуації в Україні.

Ситуація найбільше ускладнюється втручанням зовнішнього фактора – участю в дестабілізації сусідньої держави – Російської Федерації. Адже участь військ Російської Федерації у етнополітичному конфлікті на боці сепаратистських утворень ДНР та ЛНР у вигляді фінансової, інформаційної та збройної допомоги унеможливлює нейтралізацію цієї системи дестабілізаційних чинників виключно внутрішніми засобами.

Збройний конфлікт на Сході України 2014 – 2019 років продемонстрував, що світ стоїть перед новими викликами, до яких виявилися не готовими ні національні системи забезпечення безпеки, ні регіональні механізми, ні система міжнародного порядку, основа якої була сформована ще у повоєнні часи. Етнополітична дестабілізація з усіма її складовими (використання власної національної меншини для анексії територій її проживання, незаконні референдуми, неоголошена гібридна війна) вперше була використана в Європі для дезінтеграції суверенної держави. Ні міжнародно-правова, ні інституційна структура підтримання миру та безпеки на континенті не змогли протиставити застосуванню цієї технології жодних дієвих механізмів нейтралізації, тому потребують внесення змін та реформування з урахуванням нових глобальних викликів.

Актуальність досліджуваної проблематики обумовлена тим, що саме етнополітичний конфлікт на Сході України засвідчив, що наразі підтримання етнополітичної стабільності є найголовнішим і першочерговим завданням етнонаціональної політики всіх пострадянських країн, запорукою територіальної цілісності та недоторканості. У той час як законодавство цих держав питанню забезпечення етнополітичної стабільності не приділяє належної уваги. Удосконаленню законодавчої бази та напрацюванню ефективних заходів етнополітичної стабільності держави має передувати ґрунтовне вивчення теоретичних підвалин явища.

Питання з визначенням, обґрунтуванням безпеки і стабільності держави в етнополітичній сфері в українській етнополітології виглядає на порядок кращою. Вперше термін «етнополітична стабільність» в науковий дискурс увів відомий теоретик С. Римаренко у праці під назвою «Чи можлива етнополітична стабільність в Україні?» у 1995 році. Саме в період формування, становлення етнополітичної системи України, налагодження взаємовідносин між державою та етнічними спільнотами, напрацювання правового поля регулювання етнонаціональної сфери проблеми забезпечення етнополітичної стабільності були не менш важливими, ніж нині в умовах етнополітичного конфлікту та тиску на Україну з боку інших держав.

На початку десятих років XXI століття термін «етнополітична стабільність» все міцніше вкорінюється в науковому етнополітичному дискурсі і все частіше вживається як у прикладних, так і теоретичних дослідженнях. Так, у науковій записці «Правові механізми врегулювання етнополітичних конфліктів в Україні» етнополітична стабільність фігурує як окремий, усталений різновид соціальної стабільності. Науковці, зокрема, пояснюють брак правових засад етнонаціональної політики та стриманість українських законодавців у їх напрацюванні тим, що державний етнополітичний менеджмент побоюється створювати нові приводи для етнічного невдоволення, політизації етнічності, намагаючись законсервувати етнополітичну стабільність, яка сформувалася в Україні [1]. Однак невирішення проблем сфери етнополітичних відносин дестабілізує етнопо-

[1] Правові механізми врегулювання етнополітичних конфліктів в Україні [наукова записка] / Кресіна І.О., Кубальський О.Н., Стоєцький С.В., Стойко О.М., Шемшученко Ю.С., Явір В.А. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. 104 с.

літичну ситуацію не гірше, ніж їх помилкове вирішення, що і переконливо доводять у своєму дослідженні. Вчені критикують етнополітологів, які вважають етнополітичний конфлікт об'єктивним фактором перебігу етнополітичних процесів, адже етнонаціональна політика демократичних держав, на зразок України спрямована на недопущення жодних конфліктів за участю етнічного фактора, враховуючи їх згубний вплив на етнополітичну стабільність та розвиток держави.

Порівняльний аналіз етнополітичної ситуації в Україні та Росії демонструє, що механізми, які сприяють підтриманню етнополітичної стабільності в одній етнополітичній системі, враховуючи її унікальність, провокують протилежний ефект в іншій. З цього випливає, що забезпечення безпеки та підтримання стабільності у етнополітичній системі є складним, комплексним явищем, в якому аналогії між державами не завжди доречні.

Етнополітична, суспільна стабільність, національна згода, соціальна співпраця, міжгрупова взаємодія, міжетнічне співжиття неможливі в державі без функціонування такого важливого інституту, як безпека. А безпека, в свою чергу, базується на стабільності. Стабільність є підвалиною, головною умовою – невід'ємним елементом забезпечення безпеки будь-якої соціальної системи і одночасно – результатом функціонування інституту безпеки, ефективної політики безпеки. Розбалансований, неефективний інститут безпеки не забезпечуватиме стабільності етнополітичної системи. Враховуючи тісний зв'язок національної безпеки і стабільності, пряму взаємозалежність обох явищ – без забезпечення національної безпеки у низці сфер для основних об'єктів неможливо говорити про стабільність у жодній політичній системі та її внутрішньому й зовнішньому середовищах. І навпаки, без формування й підтримання стабільності, в тому числі етнополітичної, неможливе забезпечення національної безпеки.

Аналіз наукового доробку засвідчив, що попри відсутність термінологічної визначеності у російській етнополітології, поява як у науковому, так і політичному дискурсі понять «етнічна безпека», «етнокультурна безпека», «етносоціальна безпека», «етнічна стабільність», «міжетнічна стабільність» та їх використання свідчить про актуалізацію проблематики забезпечення безпеки та стабільності в етнополітичній сфері, необхідність її більш глибокої наукової розробки та аналізу. Особливо для таких держав як Росія та Україна, що перебувають у стані етнополітичного конфлікту, гібридної війни.

В українській етнополітології, що демонструє вищий рівень розробки цього питання, найбільше уваги етнополітичній стабільності держави приділяється саме у дослідженнях етнополітичної безпеки, що вказує на прямий зв'язок її з об'єктом вивчення.

Виокремлення підсистеми етнополітичної безпеки у системі національної безпеки викликане необхідністю більш ефективного забезпечення етнополітичної стабільності, зокрема запобігання загостренню етнополітичних конфліктів, стримування відцентрових та дезінтеграційних тенденцій, сепаратизму, забезпечення територіальної цілісності країни, зміцнення національної єдності поліетнічного суспільства.

Кристина ЧЕРВЕНЯК
Кандидат політичних наук, викладачка,
Ужгородський національний університет,
м. Ужгород

Потенційні загрози етнополітичній стабільності в Україні

У статті здійснено аналіз загроз політичній (у тому числі етнополітичній) стабільності держави, їх особливостей, причин і наслідків для сучасної України. Такими загрозами є політизація етнічності, міжетнічний чи етнополітичний конфлікт, етнічний сепаратизм чи іредентизм. Автором виділено основні причинами їх виникнення, які актуалізуються у відносинах між суб'єктами суспільно-політичних процесів. Визначено, що реалізація вказаних загроз етнополітичній стабільності держави зумовлює як негативні, так і певні позитивні наслідки для національної безпеки країни. Охарактеризовані елементи підсумовано наприкінці статті у вигляді схеми причинно-наслідкових зв'язків виникнення та реалізації визначених загроз в Україні.

Збройна агресія Росії проти України й анексія Криму актуалізували потребу дослідження особливого типу загроз – загроз етнополітичній стабільності держави. Адже після подій 2014 року стало чітко зрозуміло, що етнонаціональний фактор – активний потенціал окремих етнонаціональних спільнот – може виявитися інструментом у руках окремих суб'єктів суспільно-політичних процесів з метою задоволення їх власних інтересів, які часто суперечать національними інтересами держави, і дії котрих можуть нести безпосередню загрозу національній безпеці України.

На перший план тут постають поняття «етнополітична стабільність» і «етнополітична загроза». Український науковець С. Асланов розуміє етнополітичну стабільність як властивість і стійкий стан етнополітичної системи, що забезпечує збереження її структури, функціонування та розвиток в умовах внутрішніх та зовнішніх викликів [1, с. 404–405]. Крім того, автор констатує нерозривний взаємозв'язок етнополітичної стабільності й національної безпеки. Він наголошує: «Без забезпечення національної безпеки у низці сфер для основних об'єктів неможливо говорити про стабільність у жодній політичній системі та її внутрішньому і зовнішньому середовищах. І, навпаки, без формування й підтримання стабільності, в тому числі етнополітичної, неможливе забезпечення національної безпеки» [1, с. 407]. Щодо поняття «загроза етнополітичній стабільності», або «етнополітична загроза», то, на нашу думку, саме його формулювання достатньо вдале, адже загроза – це можлива небезпека, яка може реалізуватися під дією певних причин та потенційно мати негативні наслідки, у нашому випадку – для етнополітичної сфери держави.

Спочатку зауважимо, що саме політика колишнього СРСР стосовно етнонаціональних спільнот зумовила становлення сучасного національного складу регіонів України, формування місць компактного розселення етнонаціональних спільнот, переважання в окремих регіонах одних етнічних груп та виникнення проблем, пов'язаних з репатріацією інших. Тому не можна відкидати, що багато суперечностей, які виникають у регіонах України, мають коріння в минулому – в політиці СРСР спрямованій на усунення етнічного розмаїття у межах своїх кордонів.

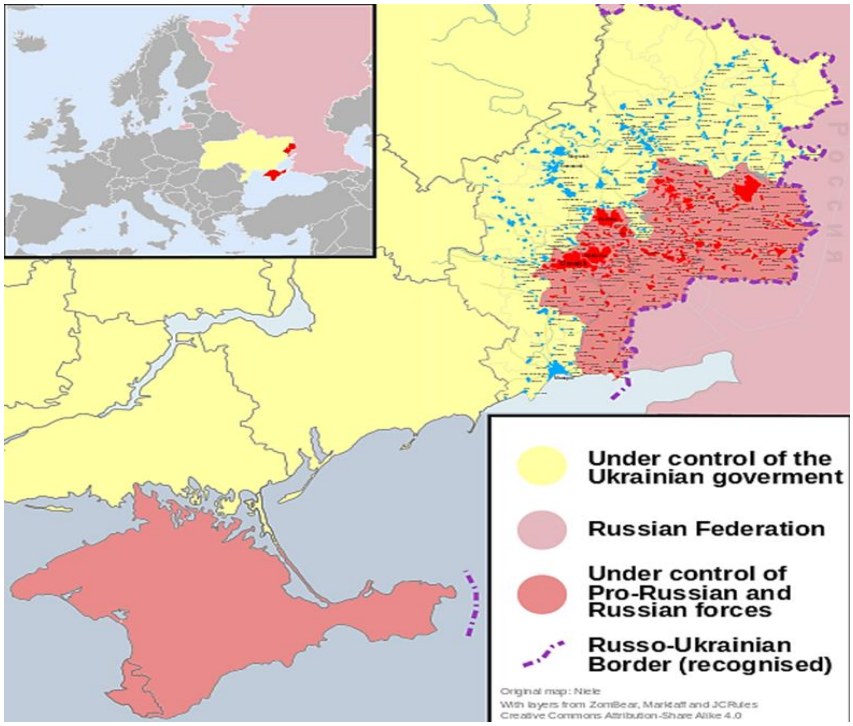

Хоча безпосередні *причини виникнення етнополітичних загроз* в Україні трохи інші. До таких причин ми зараховуємо:

1) *розбіжності у баченні свого подальшого розвитку між етнонаціональною спільнотою та владою країни, на території якої вона проживає*. Такі розбіжності найпомітніші у відносинах кримськотатарської, угорської та російської спільнот з Українською державою;

2) *використання етнонаціонального фактора у політичних іграх* (як етнічною елітою спільноти, так і політичною елітою регіону або країни). У цьому контексті відіграє значну роль дуже поширене в Україні явище – «етнізація політики», коли певні політичні суб'єкти з метою досягнення власних прагматичних цілей використовують найпоширеніші стереотипні уявлення населення про себе та про інших, що спричиняє посилення регіоналізму та підвищення рівня нетерпимості «ущемлених» етнонаціональних спільнот. Прикладами використання етнонаціонального фактора у політичних іграх в Україні є відносини влади й етнонаціональних спільнот у Криму до його анексії Росією, «політичне русинство», етнізація політики під час виборчих кампаній, діяльність етнополітичних партій тощо;

3) *впливи та підбурювання ззовні, що здійснюють певні держави з метою досягнення власних інтересів*. Вони у етнополітичній сфері найчастіше постають як підтримка етнічними батьківщинами національних меншини, що проживають на території України. В Україні такий вплив здійснюють Угорщина, Румунія та Росія. На сучасному етапі Буковина та Закарпаття, за твердженням українського дослідника Є. Рябініна, відчувають м'який активний екзогенний вплив з боку сусідніх держав. Він постає як економічна, технічна, гуманітарна, інформаційна допомога з боку етнічної батьківщини [5, с. 299–300]. Щодо впливу Росії, то у зв'язку з проживанням на території українських південно-східних областей значної кількості етнічних росіян і переважання там російської мови у спілкуванні, ці області відчували, за термінологією Є. Рябініна, м'яку активну підтримку з боку Росії, а з початком подій у Криму і на Донбасі окремі регіони почали відчувати і жорсткий вплив (див. рис.). Такий вплив, як вважає Є. Рябінін, має єдине вираження – це військове втручання [5, с. 299].

Названі три причини між собою тісно взаємопов'язані. Крім того, так чи інакше вони пов'язані з непродуманістю державної політики центру щодо регіонів. Саме тому можна виокремити ще й *додаткові стимули*, які провокують напругу в етнополітичних процесах унаслідок підсилення виділених причин. Частково цього питання торкався український науковець В. Котигоренко, розглядаючи чинники, що є потенційно за-

грозливими для соціальної стабільності [3]. На нашу думку, додатковими стимулами, що провокують етнополітичні загрози в Україні на сучасному етапі, є:

1) *наявність соціальних, економічних, культурних відмінностей між регіонами*, які різняться за природними, економічними можливостями, рівнем розвитку окремих галузей науки і виробництва, рівнем доходу громадян та якістю життя. Нашарування на це різко відмінних етнополітичних ідентифікацій населення містить надзвичайно високий конфліктогенний потенціал. Зазначені відмінності є нинішньою реальністю України, але їх можна успішно згладжувати, враховуючи у державній етнонаціональній політиці особливості етнорегіонального середовища. Та, на жаль, подібна практика управління етнополітичними процесами в Україні поки що відсутня. І це дає змогу виокремити наступний стимул;

2) *недосконалість державно-управлінської сфери.* Лише з початком реформи децентралізації почали впроваджуватися методи удосконалення системи розподілу повноважень між органами державної влади й органами місцевого самоврядування, розподілу фінансових ресурсів між центром і регіонами та ін. Хоча ці зрушення наразі поверхневі й недостатні. Нинішня адміністративно-територіальна будова України гальмує процес національної консолідації різноетнічного населення держави [3]. А це провокує конфліктність через незадоволення етногрупових інтересів як між різними групами, так і між ними та державою. Прикладом може слугувати ситуація в Криму, де питання взаємин та розподілу повноважень між центром і автономією стало не лише політико-адміністративним, а й етнополітичним [1, с. 318]. Корінь проблеми полягає у невідповідності між собою законодавчих актів, їх неточному формулюванні, тому ми вирізняємо ще один стимул;

3) *недосконалість законодавчої бази у питаннях, які стосуються етнонаціональної сфери*. Чинна законодавча база дотепер не кодифікована, зокрема щодо системності й узгодженості змісту використовуваних у правових актах термінів, затверджених цими актами норм та порядку застосування останніх [3]. Як наслідок, саме тут існує можливість виникнення певних юридичних прецедентів, що з площини правового конфлікту можуть перетворитися в етнополітичний. Відомий приклад в історії сучасної України – Закон України «Про засади державної мовної політики» 2012 р. Його поспішне скасування після відсторонення від влади Президента В. Януковича підштовхнуло населення південно-східних областей до виявів непокори та спротиву центральній владі.

З нашого погляду, саме розглянуті причини і додаткові стимули провокують деструктивний потенціал етнонаціонального фактора, зумовлюють зростання етнічного радикалізму як у середовищі національної меншини, так і титульного етносу, створюючи напругу в міжетнічних та етнополітичних взаєминах сторін. У зв'язку з цим, *загрозами етнополітичній стабільності України* на сучасному етапі стають політизація етнічності, етнічний або етнополітичний конфлікт і етнічний сепаратизм чи іредентизм.

Політизація етнічності. Найбільш політизованими етнічностями в Україні були і залишаються, як уже згадувалося, угорська, російська і кримськотатарська. До виразних проявів такої політизації належать:

- угорська ініціатива створення на території Закарпаття автономного територіального округу в місцях компактного розселення його представників;
- претензії представників російської меншини та проросійськи налаштованих громадян південно-східних областей на ці території, боротьба за їхній вихід зі складу України і подальше приєднання до Російської Федерації;
- вимоги кримськотатарської громади сформувати на території Криму національно-територіальну автономію під час гіпотетичної реінтеграції півострова в Україну.

Крім того, сюди можна додатково зарахувати виникнення політичного русинства та його претензії на Закарпаття як окремий вияв «конструювання» політизованої етнічності [6, с. 120].

Етнічний або етнополітичний конфлікт. Вогнищами етнополітичної конфліктності на території України можна назвати Закарпаття, Буковину, Крим і Донбас. Причому перебіг конфліктів на цих територіях дуже різниться: від латентного конфлікту на Заході, ескалація якого відбувається час від часу під впливом певних приводів з однієї або

іншої сторони, до масових сепаратистських рухів та відкритого збройного протистояння на Сході й Півдні України [6, с. 121].

Вважаємо, що на території України можна говорити про існування наступних етнополітичних конфліктів:

- українці/росіяни (відбувався переважно латентно, ескалація за певних приводів раз у раз спостерігалася; у 2014 році перейшов у відкриту фазу і спричинив появу сепаратистських рухів та етнічного іредентизму);

- українці/угорці (перебував переважно у латентній фазі, останній перехід у відкриту фазу – це зіткнення україно-угорських інтересів навколо нового Закону України «Про освіту» і у питанні подвійного громадянства угорців Закарпаття);

- українці/румуни (перебіг конфлікту переважно у латентній фазі);

- українці/кримські татари (існував через проблеми репатріації кримських татар; після анексії Криму основні суперечки між сторонами вважаються знятими, але збереження подібного паритету після ймовірного звільнення тимчасово окупованої території Криму, на нашу думку, потребує певних зусиль);

- румуни/молдовани (зумовлений політикою румунської сторони про невизнання молдован окремою нацією, перебіг – переважно латентний).

Ми зарахували ці конфлікти до етнополітичних на підставі того, що основні вимоги сторін є переважно політичними, а їх учасниками, зазвичай на боці своїх етнонаціональних спільнот, є окремі держави (Україна, Угорщина, Румунія, Росія). Етнічні, або точніше міжетнічні конфлікти з іншими національними меншинами подекуди виникають на буденному рівні, але не є довготривалими і розв'язуються одразу в процесі зняття конкретного приводу для суперечки. Міжетнічним конфліктом, що може стати більш затяжним і більш деструктивним за характером, можна вважати проблему навколо ромської меншини – процес виходу з вимушеної ізоляції та потребу її мирної інтеграції в українське суспільство.

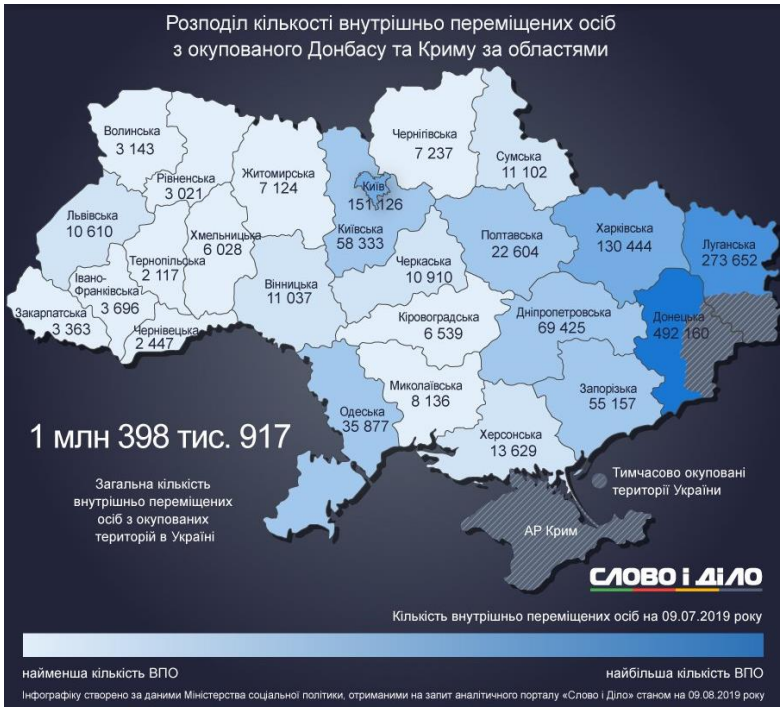

Етнічний сепаратизм та іредентизм. Сепаратистським вважається русинський рух, який вимагає автономії чи незалежності Закарпаття від України. Однак реальне втілення в Україні має етнічний іредентизм. Причому українська дослідниця Н. Горло, враховуючи українські реалії, вважає доцільним розподіл меншин-іредент на 2 види – потенційні і реальні. Потенційні іреденти – національні меншини, налаштовані на встановлення та збереження тісних контактів зі спорідненою державою, але вони явно не прагнуть приєднання території їх проживання до сусідньої держави. Реальні іреденти активно підтримують політику спорідненої держави, декларуючи свої наміри щодо приєднання території до сусідньої держави [2, с. 201]. Проте зауважимо: потенційні іреденти за певних дій з боку споріднених держав можуть стати реальними.

Реальною меншиною-іредентою в Україні є російська, а потенційними – угорська та румунська. Хоча Угорщина і Румунія за час незалежності України активно стимулюють розвиток власних іредент. Тому керівництву держави передусім необхідно мінімізувати культурний екзогенний вплив на громадян України і надати їм такі умови, щоб представники національних меншин вважали проживання на тери-

торії України комфортним та безпечним [5, с. 304–305].

Варто також звернути увагу на таку особливість: виокремлені загрози етнополітичній стабільності у причинно-наслідковому зв'язку самі можуть ставати і причинами, і наслідками одне одного. У такому випадку політизація етнічності – безперечна умова і причина виникнення етнополітичних конфліктів та сепаратистських рухів на території держави, які, в свою чергу, є її наслідками [6, с. 122].

З наведених вище характеристик виділених загроз загалом зрозуміло, які з них і яким чином реалізовані або реалізовуються в Україні на сучасному етапі. Така реалізація несе певні *наслідки для національної безпеки держави*. Ці наслідки ми розподілимо на позитивні й негативні, де останні додатково згруповані у негативні наслідки для держави та негативні наслідки для суспільства.

Отже, *негативні наслідки реалізації етнополітичних загроз наступні:*

1. Наслідки для суспільства:

– *порушення загального соціального спокою*, бо такі масштабні події, як сецесія певної території чи війна не можуть не впливати на громадськість – і не лише безпосередньо у зоні конфлікту або території окупації. Вони створюють додаткову соціальну напругу і на рівні взаємин між окремими особами: всілякі заяви або дії будь-кого в етнонаціональній сфері автоматично розподіляють населення на окремі групи за ідентичністю;

– *зростання рівня внутрішніх і зовнішніх міграційних потоків*, оскільки через появу тимчасово окупованих територій в Україні виникла нова соціальна група – це внутрішньо переміщені особи (див. Рис. 4). На сучасному етапі розвитку держави вимушена міграція спричинила подекуди соціальну ізольованість внутрішньо переміщених осіб та проблеми їхньої адаптації в новому соціокультурному середовищі. Крім того, внаслідок воєнних дій у населення посилилося прагнення до еміграції за межі України;

– *збільшення кількості проявів нетерпимості, ксенофобії, расової чи етнічної дискримінації,* що стосується, зокрема, тимчасово окупованих територій. На інших територіях подібне явище виникає на ґрунті загальної соціальної напруги у суспільстві та появи вимушених мігрантів з відмінними ідентифікаційними характеристиками у непритаманних для них регіонах.

2. Наслідки для держави:

– *втрата* (у Криму і частково на Донбасі) *або загроза втрати територіальної цілісності й суверенітету* у випадку реалізації подібних методів сецесії території з боку інших країн-сусідів чи сепаратистських рухів усередині країни*;*

– *порушення політичної (у тому числі етнополітичної) стабільності* внаслідок загального розбалансування усталених зв'язків спільнот між собою і з державою, а також через неможливість системи адекватно відреагувати на зовнішні виклики;

– *проблеми національної консолідації*, особливо у етнонаціональних стосунках, коли намагання влади унормувати й визначити подальший курс державної політики у цій сфері національні меншини сприймають як дискримінацію та обмеження їхніх законних прав, а титульний етнос і держава вважають ті чи інші вимоги національних меншин посяганням на національний суверенітет під впливом негативного досвіду реалізації етнополітичних загроз.

Зазначимо також, що сучасна ситуація в Україні (анексія Криму, російсько-українська війна на Сході України, наявність тимчасово окупованих територій і великої кількості внутрішньо переміщених осіб), тобто де-факто реалізація етнополітичної загрози іредентизму, має, як не дивно, і певні *позитивні наслідки*.

По-перше, трансформація етнополітичної реальності під впливом переміщень населення за межі усталених регіонів проживання на тривалий термін. Фактично зараз на території України відбувається *етнорегіональний перерозподіл населення*, що сприятиме більш плавному переходові етнорегіональних ідентичностей зі Сходу на Захід. Окрім того, зустрічі населення різних регіонів допоможуть розвінчувати міфи та стереотипи, що поширені в суспільстві та посилюються політичними елітами.

По-друге, *інтеграція українського суспільства.* До прикладу, результати соціологічного опитування «Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації», а конкретніше відповіді респондентів стосовно власної національності, засвідчують активізацію конструкта політичної нації, в який гармонійно вплітаються

власна етнічність чи національність [4]. Такий процес активної інтеграції суспільства, за вмілого та продуманого регулювання державними органами, можна використати для завершення формування української політичної нації. Для узагальнення викладеного матеріалу та замість висновків пропонуємо Вашій увазі схему причинно-наслідкових зв'язків виникнення та реалізації загроз етнополітичній стабільності держави, їх передумов, причин і наслідків в Україні, наведену на підсумковому рисунку.

Література:

1. Асланов С. Етнополітична стабільність держави: політико-правовий аналіз: монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. 464 с.
2. Горло Н. Іредентизм як форма радикальної етнополітичної поведінки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Політологія. Соціологія. Філософія». Ужгород, 2014. Вип. 1 (17). С. 142 – 147.
3. Котигоренко В. Ризики для держави в контексті етнополітичних загроз соціальній стабільності. *Віче.* 2008. № 19. URL: http://veche.kiev.ua/journal/1140/.
4. Міхеєва О., Середа В. Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації: соціологічне дослідження. *Островок: інформаційно-аналітичне інтернет-видання*. URL: sociology/nauka/oksana-miheieva-viktoriya-sereda-sociologichne-doslidzhennya-suchasni-ukrayinski-vnutrishno.
5. Рябінін Є. Екзогенні чинники впливу на посилення етносепаратистських процесів в Україні. *Вісник Маріупольського державного університету.* Серія: Історія. Політологія. Маріуполь, 2016. Вип. 16. С. 299 – 307.
6. Червеняк К. Т. Етнополітичні загрози в сучасній Україні. *Україна – Цивілізація. Том V.* Утвердження українського цивілізаційного простору: духовно-історичні передумови, сучасні тенденції та перспективи розвитку: Матер. X міжнародної науково-практичної конференції «Утвердження українського цивілізаційного простору: духовно-історичні передумови, сучасні тенденції та перспективи розвитку» (м. Ужгород, 3 – 4 листопада 2016 р.) / Редкол.: Бедь В. В. (гол. ред.) та ін. Ужгород, 2016. С. 119 – 125.

Ψ Ψ Ψ Ψ Ψ

Ключові виклики і ризики у сфері безпеки і оборони: підсумки 2019 року

© Veteran_Post. https://t.me/Veteran_Post

Безпекове середовище, в якому перебувала Україна у поточному році, можна характеризувати як нестабільне, загрозливе, із чіткими ознаками ризиків втрати суверенітету та державності.

Переговори у так званому «нормандському» форматі не надали Україні очевидних сподівань на позитивні зміни та стратегічні перспективи розвитку – рівень впливів РФ в усіх вагомих сферах не зменшився, як не змінилося і бажання знищити Україну як суверену держави. У зв'язку з цим наприкінці 2019 року можна впевнено говорити про збереження, та навіть, розвиток ризиків у перші місяці 2020 року. Цьому сприятимуть декілька факторів.

Перший пов'язаний із суттєвим послабленням Північноатлантичного альянсу, розширенням кола розбіжностей всередині Західного світу та нездатності сучасного євроатлантичного співтовариства організувати консолідований опір путінській Росії.

Другий – внаслідок отриманих Кремлем у 2019 році додаткових можливостей впливів на Західний світ, що можна констатувати після оцінки перемовин у Парижі 9 грудня. Ключові з цих можливостей – здатність у будь-який момент використати «воєнний важіль», тобто, розгорнути війну будь-якого, на власний розсуд обраного масштабу (як додаток до існуючої війни або як нова війна після тимчасової консервації нинішньої).

Безпосередньо для України ключові загрози року, які, до того ж, набудуть розширених форматів у новому році, можна позначити декількома взаємопов'язаними формулюваннями. Перше – збільшення Кремлем впливу на Україну через поступову «реінтеграцію» окупованих територій. А фактично створення «воріт» для просування та розпилення російської ідеології всередині України, утво-

рення фундаменту для розгортання проросійських політичних сил і впровадження їх у владний простір. Другий рівень (безумовно пов'язаний із першим) – розгортання потужної багаторівневої інформаційної війни нового формату: 1) «В Україні триває громадянська війна»; 2) «Захід разом із нацистською Україною веде війну проти Росії»; 3) Українські учасники війни є нацистами та небезпечними для суспільства, потенційними або реальними злочинцями; 4) Єдиною формулою «виживання» української державності є об'єднання з Росією.

Ймовірність компромісів та «воєнний важіль» Кремля

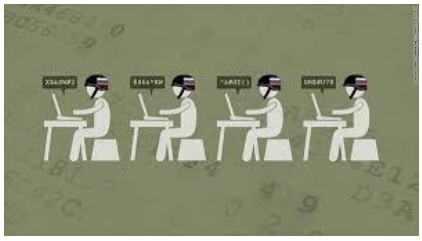

Повне припинення вогню може відбутися до кінця поточного року. Однак ситуація може залитися і у стані status quo. Особливу увагу слід звернути на те, що Кремль не припинив обстрілів та вогневих атак після відведення Києвом військ та навіть під час самих перемовин у Парижі. 13 грудня 2019 року штаб операції об'єднаних сил заявляв, що Росія систематично ігнорує взяті на себе нещодавно зобов'язання щодо сталого припинення вогню на Донбасі. «Російська Федерація систематично ігнорує взяті на себе зобов'язання щодо сталого припинення вогню відповідно до прийнятого підсумкового комюніке на переговорах лідерів «Нормандської четвірки» у Франції» – позначено у заяві штабу ООС. А 14 грудня загинув ще один український військовослужбовець, двоє інших поранені. Тобто, Москва на практиці демонструє, що не має наміру не тільки йти на поступки, але й забезпечувати виконання вже домовленого.

Відверта спекуляція питаннями війни і миру може означати лише бажання Москви отримати такі поступки Києва, які дозволять почати втілення у життя плану докорінного перетворення України на російську васальну територію.

Ризики для України на міжнародній арені

Несприятлива атмосфера для України й на міжнародній арені. Передусім, через позицію президента США Дональда Трампа. Незважаючи на те, що закон про державний оборонний бюджет США, прийнятий днями, передбачає солідний рівень підтримки Україні, та підготовку президента Зеленського до візиту в США, Трампа Україна цікавила майже виключно крізь призму боротьби із власними конкурентами. Крім того, за президентства Трампа Вашингтон де-факто втратив лідерство в НАТО, та навіть настільки погіршив відносини із Туреччиною, що стало логічним казати про загрозу розколу воєнно-політичного блоку.

Саме у період фактичної деградації Північноатлантичного альянсу (про що йшлося вище) збільшилися перспективи розширення «російського політичного простору» та, ймовірно, повноважень самого Путіна. Через оформлення союзу із Білоруссю та забезпечення й такий спосіб подальшого «царювання» чинного хазяїна Кремля.

Намічені внутрішні перетворення у сфері безпеки і оборони

З одного боку, для значної кількості українців 2019 рік виявився роком сподівань на початок низки відчутних перетворень в Україні, які торкаються усіх сфер життя суспільства та держави. Однак, незважаючи на динамічність роботи нової влади у сфері трансформації політичної системи, втілення змін відбувається не швидко. Якщо зосередитися на сфері безпеки і оборони, можна згадати низку проблемних та потенційно вибухових «ділянок».

Ключовою залишається пастка під назвою «оборонне планування», яка гальмує розвиток оборонного потенціалу держави. Влада поки не може визначитися із напрямками розвитку армії, виявилася нездатною у розв'язанні проблем державного оборонного замовлення, відмовилася від утворення реалістичної системи управління оборонним комплексом та переозброєння.

Джерело: https://telegra.ph/Klyuchov%D1%96-vikliki-%D1%96-riziki-u-sfer%D1%96-bezpeki-%D1%96-oboroni-p%D1%96dsumki-2019-roku-12-17?fbclid=IwAR0mRhc_dLf_kj6_hq9Nw3I7O4gOpT2WBupiHNywaxowXn5Qk4esEf8E5AA

Рубрика:

Громадянське суспільство в дії: розвиток громадських організацій та партій

Олександер СИТНИК
Доктор історичних наук, професор,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Мелітополь

Українське національне відродження в Закарпатті на зламі 1980 – 1990-х років

У статті розглядається процес українського національного відродження кінця 1980-х – початку 1990-х років. Основна увага приділяється участі в ньому культурно-національних товариств і громадсько-політичних організацій краю. Відзначається, що збереження національної свідомості закарпатських українців було пов'язане з відродженням товариства «Просвіта» на Закарпатті. Зауважено, що український етнос на Закарпатті був та залишається провідним і домінантним. Наголошено, що участь у національно-культурному житті краю сприймалася багатьма закарпатцями одним із тих засобів, завдяки котрому була б можливою, в майбутньому, розбудова українського державотворення.

На Закарпатті, як і в Україні загалом, процес національного відродження розпочався в другій половині 1980-х років. Особливо він активізувався на зламі 1980 – 1990-х років, коли культурно-національні товариства стали суттєвою основою формування громадсько-політичних організацій і перших партій національно-демократичного спрямування в Україні. Закарпатське обласне Товариства української мови імені Тараса Шевченка (ЗТУМ), що постало на початку 1989 року, проводило активну пропагандистську діяльність стосовно якнайширшого застосування української мови в державному діловодстві, вимагало перейменування вулиць, рекламних вивісок, інших інформа-

ційних засобів на українську мову, реагувало на будь-які спроби зневажити рідну мову. Завдяки старанням членів товариства почався процес найважливішого завдання тогочасних трансформаційних змін – боротьба за незалежність України через усвідомлення національно-культурної ідентичності й політичної нації.

Як наголосив Михайло Тиводар, процес національно-культурного відродження на Закарпатті був доволі складним. Оскільки національно-культурне відродження українців, як і інших етносів, можливе лише за умови пробудження інтересу до власної історії, до свого походження та національно-культурних традицій. Цей процес охопив усі регіони України.

Це дало можливість українцям відчути себе жителями й патріотами своїх міст сіл, районів, країв, всієї рідної землі. Масове виникнення різноманітних культурно-освітніх і громадсько-політичних груп і організацій сприяло тому, що цілі групи українців почали усвідомлювати свою етнічну приналежність. Адже відроджувана національна свідомість стає єдиним реальним фактором протистояння асиміляції й збереження етнічної приналежності українців [11, с. 80]. Саме збереження національної свідомості закарпатських українців було пов'язане з відродженням товариства «Просвіта» на Закарпатті.

Слід зазначити, що протягом серпня – вересня 1989 року в середовищі молодих інтелігентів і студентів Ужгорода почалося формування міського товариства «Просвіта», яке організаційно створювалося в рамках Народного Руху України за перебудову [5, с. 174]. І вже із жовтня 1989 року ужгородські просвітяни почали проводити регулярні щотижневі зібрання – віче, місце народних зборів біля пам'ятного знаку Т. Шевченку на одній із набережних Ужгорода [8, с. 25].

Згідно Постанови Ради Ужгородської територіальної організації Народного Руху України від 21 вересня 1990 року планувалося проведення установчої конференції з відродження товариства «Просвіта» в Ужгороді 23 грудня 1990 року [10, с. 3].

Безперечним центром українського національного відродження на Закарпатті була крайова організація Народного Руху України за перебудову. Оскільки боротьба за незалежність України первісно відбувалася у формі самоусвідомлення мовно-культурної ідентичності та політичної самодостатності поневоленої нації, тому цей процес видався нелегким, затяжним й нерідко болісним у подоланні стереотипів викривленого історичного мислення. Вони були нав'язані протягом десятиліть правлячим режимом, котрий проводив системну політику асиміляції та русифікації української нації при зовні привабливому антуражі [7, с. 392]. Не дивлячись на такого роду тенденції український етнос на Закарпатті був і залишається провідним та домінантним.

Упродовж періоду незалежності в Україні було створено близько 400 національно-культурних осередків різного статусу (обласного, районного, міського [12, с. 31]. Уже від другої половини 1988 року на Закарпатті спостерігався спалах громадської активності та інтерес до національного відродження. Це стосувалося мовного питання, проблем екології, взаємин держави та церкви. Внаслідок цього й виникали різного роду неформальні організації. Провідна роль у цьому процесі належала творчій інтелігенції [7, с. 392]. Процес формування громадських організацій та об'єднань в Закарпатській області був зумовлений низкою чинників: появою демократичних відносин та плюралізму думок, історико-політичними традиціями регіону, зростанням ідеологічного протистояння в суспільстві, активізацією громадсько-політичних рухів і напрямів, прагненням відродження культурно-духовних цінностей, соціально-економічними проблемами, потребою захисту навколишнього середовища й вирішення екологічних проблем.

Громадські організації в Закарпатській області формувались в умовах виникнення конфліктів між окремими соціальними й політичними групами населення. Ці конфлікти зародилися в процесі кризи владних відносин, не вирішення економічних і екологічних проблем в роки радянської перебудови. Умови, що складалися, призвели до змін не тільки у свідомості людей, а відтак і на громадсько-політичну та культурно-духовну сфери суспільного життя. Дослідники Михай-

ло Басараб і Маріан Токар зауважили, що однією з основних передумов виникнення громадсько-політичних організацій у Закарпатській області все ж став процес демократизації всіх сфер соціально-політичного, культурно-духовного, господарсько-економічного життя.

Цей процес викликав активність серед усіх соціальних верств населення краю і прискорив становлення політичного плюралізму [4, с. 59]. При цьому, від самого початку становлення громадські організації мали неформальний характер і статус. Їм були притаманні такі риси й особливості як: стихійний процес формування, розбудова структур «знизу» під впливом народної ініціативи, об'єднання громадян на основі спільних інтересів й особистих стосунків, відсутність на початковому етапі чіткої тактичної програми в досягненні статутних завдань. Новим у діяльності громадських організацій було обрання, а не призначення лідера організації, визнання його авторитету та компетентності у відповідному напрямку, консолідація членів та прихильників на основі певної ідеї тощо. У Закарпатській області процес активізації неформальних товариств носив акумулюючу роль у здійсненні важливих суспільних перетворень. Історичне значення й роль багатьох тоді ще неформальних громадських організацій важко переоцінити. Вони фактично створили масову соціальну базу й широке підґрунтя для виникнення потужного національно-демократичного руху з найрізноманітнішими його проявами. І культурно-просвітницька орієнтація займає тут далеко не останнє місце. Ще важливішим фактом їх функціонування стало те, що згадані об'єднання сприяли формуванню в тогочасному суспільстві ідей державотворчого змісту, скеровували громадян до вирішення найактуальніших питань тогочасності.

Упродовж лише 1990 року в Закарпатській області відбулося понад 40 мітингів. Особливо активними організаторами таких акцій виступали осередки НРУ за перебудову, «Просвіта», інші товариства. Це викликало дедалі більше занепокоєння у владних і партійних функціонерів. На численних зібраннях комсомольського й партійного активів керівниками наголошувалося на контролі партійними осередками за діяльністю як окремих осіб, так і цілих об'єднань громадян, а також на недопущенні поширення ними «антидержавницьких ідей». Підтвердженням цього слугує й цікавий документ, який називався «Про деякі тенденції розвитку політичної ситуації в області». У його змісті як де-факто підкреслено неабияку активність неформальних громадських організацій і особливо наголошено на політизації культурно-освітніх об'єднань громадян.

Це саме стосувалося й крайових періодичних видань, зокрема друкованого органу Закарпатського обласного комітету комсомолу газети «Молодь Закарпаття» й університетської газети «Ужгородський університет». Як зазначалося в згаданому документі саме через ці газетні площі проводиться пропаганда національних ідей, які палко афішуються «самодіяльними» громадськими організаціями, серед яких нази-

вався і Народний рух за перебудову. Через це, бюро обкому комсомолу, а також партійному комітету Ужгородського державного університету в неоднозначній формі дали зрозуміти недопустимість продовження цього, а редакторів згаданих видань попередити за «необ'єктивне, тенденційне відображення громадсько-політичної ситуації в області».

У таких умовах відбувалося становлення й здійснювали свою діяльність перші громадські організації в Закарпатті, котрі стали в авангарді суспільно-політичної думки й скеровували маси на здобуття Україною незалежності. Таким чином, в загальнореспубліканському контексті процес створення та діяльності націонал-патріотичних організацій відбувався в еволюційному напрямку від культурно-просвітницького до громадсько-політичного. Їхня активність адекватно залежала від імпульсів суспільно-політичного життя в державі та була своєрідною реакцією на тоталітарні катаклізми тогочасності. Цей рух мав і свої регіональні особливості, зокрема, в Закарпатті. Діяльність багатьох громадських організацій краю в більшій чи меншій мірі носила й суспільно-політичний характер (УГС, НРУ за перебудову), проте одним із ключових в їх діяльності залишався культурно-просвітницький спектр, оскільки розуміння впливу на масову свідомість через адекватне пояснення національно-культурних коренів та врахування суспільних реалій носили більш влучний зміст в процесі вирішення поставлених перед громадою завдань [4, с. 58, 59].

Якщо на теренах республіки своєю активною діяльністю виділялися Українська Гельсінська Спілка (УГС), Народний рух України за перебудову, Товариство української мови ім. Тараса Шевченка (ТУМ), історико-просвітницьке товариство «Меморіал», екологічне громадське об'єднання «Зелений світ», то на Закарпатті поряд з цими організаціями найбільший пласт громадсько-політичної, а в тому числі й культурно-просвітницької роботи взяли на себе осередки культурно-освітнього товариства «Просвіта», Краєзнавчого об'єднання ім. О. Митрака та ін. Їх структура на перших порах носила довільну форму, а фіксація членів організацій не була обов'язковою. Більше того, більшість товариств визнавали можливість одночасного перебування в лавах різних об'єднань.

Усі названі вище товариства стали інтегративним центром, навколо якого піднімалися й вирішувалися найактуальніші питання тогочасності, а саме – повернення історичної справедливості й ліквідація «білих плям» в минулому, відновлення прав української мови й надання їй державного статусу, а також забезпечення екологічної безпеки, збереження навколишнього середовища, особливо у світлі наслідків Чорнобильської катастрофи 1986 року.

Наголосимо, що характерною рисою цього процесу була й швидка політизація цих формально неполітичних громадських організацій. Але спільною рисою можна назвати й ідеологічну інтеграцію. Саме цей ідеологічний чинник давав можливість закарпатським громадським організаціям протистояти спробам реанімувати сепаратистські настрої населення й, навіть під маскуванням вільної економічної зони, чи інших аналогічних проявів, за допомогою владних інституцій. Михайло Басараб вважає, що незважаючи на це, пріоритетними напрямками діяльності згаданих товариств було все ж таки проведення масових усвідомлюючи акцій, відродження національно-культурного потенціалу українців Закарпаття, повернення із забуття імен багатьох національно-патріотичних історичних постатей, відновлення народних традицій. На цьому фоні логічним виглядає позиція провідників культурно-просвітніх організацій, котрі закликали до збереження історико-культурної спадщини закарпатців і на відповідній основі формування нових умов національно-культурного життя громадян.

Щодо діяльності Української гельсінської спілки на Закарпатті, то її тут представляли як політичні в'язні, так і молода інтелігенція краю. Згідно свідчення одного з засновників і голови обласної організації УГС О. Ороса, після його повернення з радянських таборів Далекого Сходу в липні 1988 року він почав формування обласної організації УГС. Однак, такого роду діяльність викликала всілякий спротив з боку партійних чиновників й агентів спецслужб, які постійно стежили як за самим

О. Оросом, так і за людьми, з якими він намагався навести ділові контакти [9].

У 1989 році була проведена перша установча обласна конференція УГС, на котрій було обрано її керівний склад. Головою УГС у Закарпатській області було обрано кандидата технічних наук О. Ороса, а заступником – колишнього політв'язня П. Кампова. Окрім цього на конференції визначились із формою діяльності товариства [3, с. 82, 83]. На конференції обласного активу УГС 9 травня 1990 року в м. Мукачево було прийнято рішення про реорганізацію Крайової УГС в обласну організацію УРП. Таким чином, на основі обласної організації УГС відбулося формування нової політичної сили – першого осередку політичної партії демократичного типу. Головою Закарпатської обласної організації УРП було обрано О. Ороса. Особливо важливим у роботі Закарпатської УГС – УРП було виховання молоді в національному дусі, подолання в неї страху перед тоталітарним режимом [2, с. 30, 31, 41]. Фактично УГС пройшла шлях від правозахисної громадської організації до партійної політичної сили. У подальшому УГС відіграла досить активну роль у відновленні державотворчих процесів і звільнення України з-під впливу СРСР [6, с. 74, 75].

Слід відзначити, що Українська Гельсінська Спілка на рубежі 1980-х – 90-х років проявляла дещо більшу активність на Закарпатті аніж на Донеччині.

Варто наголосити, що на Закарпатті провідними ініціаторами процесу українського національного відродження на Закарпатті на рубежі 1980-х – 1990-х років були громадсько-політичні та культурно-освітні організації й товариства. Вони також відіграли важливу роль у руйнуванні комуністичної командно-адміністративної системи.

Участь у національно-культурному житті краю сприймалася багатьма закарпатцями як один із тих практичних і ефективних засобів, завдяки якому була б можливою, в майбутньому, розбудова українського державотворення.

Література:

1. Басараб М. М. Роль громадських організацій Закарпаття в державотворчих процесах наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Ужгород, 2007. 244 с.
2. Басараб М. М. Українська Гельсінська Спілка в Закарпатті. Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2006. 68 с.
3. Басараб М. М. Українська Гельсінська Спілка в Закарпатті: організація та труднощі діяльності. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: історія.* Вип. 15. Ужгород: «Вісник Карпат», 2005. С. 82 – 85.
4. Басараб М. М., Токар М. Ю. Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ століття): монографія. Ужгород: Вид-во «Карпати», 2009. 336 с.
5. Басараб М. М., Токар М. Ю. Крайова «Просвіта»: відродження організації та її статутні документи. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: історія.* Вип. 11. Ужгород: «Вісник Карпат», 2004. С. 172 – 179.
6. Дмитрук О. Вплив закордонних організацій на роль УГГ – УГС у процесі українського державотворенн. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: історія.* Вип. 18. Ужгород: Вид-во «Говерла», 2007. С. 71 – 76.
7. Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / За ред. М. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. 720 с.
8. Календар «Просвіти» на 1991 рік. Ужгород, 1991. 108 с.
9. Орос О. УГС на Закарпатті. *Карпатська Україна.* 1990. Березень (№ 1). С. 2
10. Постанова Ради Ужгородської територіальної організації Народного Руху України від 21 вересня 1990 р. «Про проведення в м. Ужгороді конференції по відродженню на Закарпатті товариства «Просвіта». *Матеріали установчої конференції по відродженню на Закарпатті товариства «Просвіта»*. Ужгород, 1991. С. 3 – 4.
11. Тиводар М. П. Закарпаття: народознавчі роздуми. Ужгород: Карпати, 1995. 208 с.
12. Токар М. Ю. Етнічна палітра громадських організацій Закарпаття. *Регіоналістика: інформаційно-аналітичний журнал науково-дослідного інституту політичної регіоналістики*. № 1. Ужгород, 2011. С. 31 – 34.

Маріан ТОКАР
Кандидат історичних наук, директор,
Центр досліджень проблем державотворення,
Карпатський університет імені Августина Волошина,
м. Ужгород

Про традиції єднання українців у громадські організації

У статті обгрунтовується історичний потяг українців до об'єднання в громадські організації. Наголошується на природі їх вільнодумства, автономності й прихильності до самоорганізації своєї життєдіяльності. Особливий акцент зроблено на причинах і мотивах об'єднань громадян, їхній цілеспрямованості й мотивації дій. Приводяться погляди відомих українських мислителів і вчених, слова яких підтверджують судження автора щодо українців як народу «солідаристів». Підкреслюється, що функціонування громадських організацій, рухів є невід'ємним елементом будь-якого демократичного суспільства і зокрема, українського.

Державотворення сучасної України як європейської демократичної держави з часів відновлення державної незалежності у 1991 році пов'язане з незмінним бажанням громадян безпосередньо брати участь у суспільно-політичних процесах, мати вплив на державу, її внутрішньо- й зовнішньополітичні орієнтири тощо. Наголосимо, що це є певною ментальною традицією українців. За останні сто років саме активність громадян в українському загальнонаціональному контексті впливала на ключові державотворчі події й відображала суспільний інтерес до відродження й відстоювання не тільки національних, але й демократичних цінностей. Хроніка Української революції 1917 – 1921 років, подальший індивідуальний і масовий спротив комунорадянській системі в СРСР, український національний рух на українських землях, що тимчасово перебували у складі інших іноземних держав упродовж міжвоєнного періоду (Закарпаття у складі Чехословацької Республіки і під окупацією Угорщини, Північна Буковина у складі Румунії, Східна Галичина в складі Польщі), повоєнний національно-визвольний дисидентський рух, етап дієвого відродження української державності на зламі 1980-х – 1990-х років промовисто свідчать про акумулюючу роль громадянського активу в державотворчих процесах. Громадські діячі українського національного руху постали в авангарді суспільно-політичних перетворень і стали генераторами творення феномену системи громадських організацій як вважливого механізму сприяння державотворенню сучасної України.

Тому цілком логічною видається думка, що створення громадських організацій і об'єднань в Україні було зумовлено декількома факторами: історико-політичними традиціями, ідеологічним протистоянням у суспільстві, формуванням та відстоюванням демократичних відносин і плюралізму, активізацією громадсько-політичного життя населення, відродженням культурно-духовних ціннос-

тей, захистом навколишнього середовища й вирішенням екологічних проблем, потягом до національного державотворення Незалежної Соборної України. Однак найголовніше значення їх функціонування полягає в тому, що громадські організації різних типів за своєю сутністю найперше сприяли суспільно-державній інтеграції українців та інституціоналізації інтересів усіх громадян держави.

В умовах незалежності Українська Держава, хоч і не швидкими темпами, але поступово й достатньо динамічно вбудовувала в конструкт взаємодії держави й суспільства характер демократичних відносин, кінцевою метою чого видніється формування стабільної системи соціально справедливої, правової держави і громадянського суспільства.

У цьому напрямку особливе місце відводиться громадським організаціям, які цілком закономірно повинні виконувати роль інтегруючого посередника у суспільно-політичних процесах і мають взяти на себе місію демократичного міжінституційного механізму сприяння державотворенню. Але разом із тим, відразу виникає ціла низка практичних питань, проблем і застережень щодо їхньої публічно-правової спроможності та місця у державотворчих процесах з точки зору впливу на прийняття політичних рішень, артикуляції суспільних інтересів, формування демократичного типу мислення громадян, відповідальності за дії тощо.

В Україні давно вже визріло соціумне усвідомлення участі громадян у важливих суспільно-політичних процесах, що змушує адекватно реагувати на процеси державотворення, ідеологію (програму, плани) розвитку країни тощо.

Громадянське суспільство як ідеал не є таким далеким у перспективі, якщо ставитися до нього як до рукотворного (природного) конструкту, що складається із практики можливостей людського самоуправління, прояву громадянської ініціативи, дієвості всезагального плюралізму. Одночасно, громадянське суспільство не є звичайним набором демократичних механізмів, інституцій і структур, а насамперед вільним і публічним середовищем, у якому громадяни відчувають себе не просто важливою, а центральною ланкою суспільного життя, зацікавленими ініціаторами й реалізаторами соціальних, загальносуспільних інтересів, учасниками життєво необхідних суспільно-державних процесів. На нашу думку, громадську організацію в сучасних умовах розвитку України слід розглядати найперше як необхідний елемент демократичного публічного управління та елементом громадської самоорганізації. Таке розуміння сприяє актуалізації місця й ролі громадських організацій у процесі державотворення та динаміці суспільно-політичних явищ, зокрема.

Проте, сьогодні уявлення про громадську організацію у типового українця буденно занижене до рівня виключно певної групи за інтересами. На жаль, у суспільстві побутує думка, що громадські організації – це фінансовані різноманітними агентами впливу групи людей, які виконують для цих агентів відповідні дії у приватних інтересах. При цьому ігнорується громадський формат добровільного, просвітницького чи волонтерського характеру їхньої сутності, недооцінюється реальна практична можливість впливати на перебіг державотворчих подій.

Додає скептицизму й незнання історичної минув-

шини, історії громадських рухів та об'єднань, де можна знайти величезні пласти підтвердження визначальної ролі громадських організованих груп в процесі боротьби за державність не тільки України, а й багатьох інших країн. Все це разом породжує громадську апатію, зневіру у власних силах, байдужість до суспільно-політичного життя і вкорінює негативне сприйняття у державі та суспільстві важливого елементу демократичного буття українського народу.

Натомість вважаємо, що найхарактернішою рисою соціально-політичного життя українського суспільства є традиційне існування груп людей, які об'єднуються за спільними інтересами й ознаками. Подібні групи є типовими для українців з огляду історичного минулого. Традиціоналізм групування чи об'єднання був і залишається основою їхньої життєдіяльності. Причому українцям притаманне саме добровільне, а не силове чи примусове об'єднання тих чи інших груп і, як правило, довкола одного суспільно значимого явища. А в цьому, в свою чергу, і є сила колективістського українського суспільного життя, підстава його організації.

Однак, щоб довести правдивість такого твердження, треба проаналізувати історичне минуле українців і знайти витоки традицій їх потягу до громадських об'єднань. Тільки таким чином, на нашу думку, ми зуміємо визначити природу громадських організаційних форм та роль, яку відіграють структурні організації у суспільно-політичному житті української держави і довести актуальність їх буденного функціонування для подальшого розвитку громадянського суспільства.

Отже, громадські організації та рухи – це добровільні, масові об'єднання громадян, що виникають внаслідок їхнього вільного волевиявлення на основі спільних інтересів і завдань [6]. Щоправда, відомий український юрист, соціолог і політолог Станіслав Дністрянський вказував, що «існують ще окремі організації суспільних цілей, які своєю суспільною метою чи своєю соціальною внутрішньою установою прив'язують членів без огляду на особисту волю» [2, с. 699]. Він мав на увазі передусім професійні товариства, які примусово створюються із промислових робітників на підприємствах. Навіть диктатори вбачали в існуванні організаційних об'єднань населення щось вигідне для своєї влади. Це підтверджують слова диктатора Португалії Салазара: «Найважливішим політичним завданням є зорганізувати народ як натуральний організм в державних рамках із пошануванням добровільних груп» [9, с. 23].

Узагалі, авторитарні режими постійно часто користуються масовими організаціями та рухами для підтримки свого панування. Однак українському суспільству такі традиції не були притаманні в силу суспільно-політичних і соціально-культурних, економічних обставин і не залишили будь-яких основ для типового наслідування [9, с. 23 – 24].

Актуальність теми про місце і роль громадських організацій та об'єднань у сучасному українському суспільстві ще важлива й тому, що українська держава проходить важкий суспільно-політичний період розвитку, а значить участь громадян в публічно-управлінській діяльності через громадські організації – це своєрідний каталізатор, який створює баланс сил і направляє державницький апарат у потрібному для майбутнього України політико-правовому й суспільно значимому руслі. У цьому можна переконатися, прослідковуючи різноманітні суспільно-політичні кризи, що викликали гострий громадський резонанс й породжували неодноразово хвилі протестних рухів упродовж останніх тридцяти років.

Про актуальність діяльності громадських організацій та об'єднань, а також впливу на їхню діяльність з боку українського населення говорили відомі науковці і політики. У своїх працях вони неоднора-

зово зверталися до суспільної думки й громадсько-політичної активності населення України впродовж її багатовікового існування.

Варто сказати, що свідчення про об'єднання громадян зі спільними поглядами на природу, суспільство й інші важливі компоненти життя можна знайти ще у стародавніх суспільствах. Починаючи з античних часів, у різні періоди людської життєдіяльності з'являлися різноманітні соціальні та суспільні організації та об'єднання, які до певної міри впливали на суспільно-політичний розвиток. Такими об'єднаннями можна вважати середньовічні лицарські ордени, різноманітні таємні організації (наприклад, масонські ложі) та ін. З розширенням ліберально-демократичних засад і зростанням рівня громадсько-політичної культури в 19 столітті простежується тенденція до розширення розмаїття громадських організацій та об'єднань, соціальних рухів. Також зростає їхній вплив на функціонування і розвиток суспільства в цілому.

На території сучасної України групи та союзи груп так само відомі з давніх давен. Пізніше можна пригадати князівські часи Київської Русі та Галицько-Волинської держави, козацький період Гетьманщини, культурно-освітні громади і братства у часи предтечі українського відродження (кінець 18 – 19 ст.). Це те, на чому базуються традиції українського громадсько-політичного життя, діяльності суспільних груп та об'єднань. Вони є типовими як для економічного (чумацькі союзи, артілі, фермерства), так і культурного (братства, хати-читальні тощо) життя. Тому організації та об'єднання громадян є найстарішою українською традицією соціального колективного впорядкування й захисту спільних інтересів.

Загалом історія людських взаємостосунків вказує на те, що український народ за своєю соціальною сукупністю є народом солідаристів, суспільним ідеалом якого, в більшості випадків, є колективність, а не індивідуалізм. Тому хотілося б погодитися із думкою відомого українського письменника і публіциста Юрія Липи, що «найприродніше місце українця – це перебування в групі, а інколи – поза групою. В групі розвивається він найліпше. Українське суспільство було, є і буде як образ взаємовідносин груп» [5, с. 220].

Історія громадських організацій та об'єднань в Російській імперії, куди входило більшість українських земель у 18 – 19 століттях, також має приклади. 31 жовтня 1765 року було затверджено статут першого в державі громадського об'єднання – «Вільного економічного товариства». А в Західній Європі на той час уже існувала розвинута система найрізноманітніших громадських об'єднань, що становила основу формування громадянського суспільства [9, с. 25].

Згодом, у Росії розвиток громадських організацій та об'єднань пішов дещо іншим, не вільнодумним, шляхом, відмінним від традиційного західноєвропейського. Внаслідок запізнілого формування правових норм, загальнодержавного законодавства для громадських об'єднань, вони не отримали характеру соціальної альтернативи. Однак ці громадські організації тут не завжди виступали захисниками інтересів громадян (як в Західній Європі), а були продовженням влади держави у суспільстві.

В Україні ж у цей час вже структуруються головні напрями діяльності громадських організацій та об'єднань. За основними напрямами діяльності їх поділяли на благодійні товариства, національно-визвольні організації, професійні об'єднання, громадські організації (метою яких було національно-культурне відродження), краєзнавчі товариства. За масштабом діяльності в тогочасній Україні діяли загальноімперські, всеукраїнські, повітові, міські та сільські громадські об'єднання.

На зламі 19 – 20 століть в українців з'явився черговий шанс відродити політико-державні традиції. Чимало громадян стали членами опозиційних до влади груп та об'єднань, які представляли різноманітні громадсько-

політичні та ідеологічні спрямування (народницький, консервативний, соціалістичний, націоналістичний тощо). Серед них можемо назвати кращих представників української інтелігенції – Іван Франко, Михайло Грушевський, Володимир Винниченко, В'ячеслав Липинський та ін. Подальші події найважчого для українців 20 століття не змогли викоренити потяг громадян до єдності в традиційних суспільних групах, хоча, потрібно зазначити, завдали потужного удару їхній сутності й якщо не зупинили розвиток даної інституційної одиниці, то подекуди змінили вектор і динаміку її функціонування.

Про існування в українців традиційної прихильності до об'єднання в рухи та громадсько-політичні організації писав відомий представник української суспільно-політичної думки Дмитро Донцов. У праці «Орден – не партія» він вказував на роль і сутність об'єднаного товариства козаків у Запорозькій Січі [3, с. 177]. На прикладі європейського «партійництва» Д. Донцов вказував, що період початку 20 століття схильний до партійного занепаду структурно, до хаосу і постійного пристосуванства. У свою чергу, він пропонував створення не традиційної партійної організації, а чогось іншого – старого/нового об'єднання громадян, а саме на зразок формації орденського типу. Ідеолог пише, що організації політико-партійного характеру існуватимуть і надалі, «але не вони загартують дух загалу, не вони врятують загрожені традиції, не вони скристалізують думку поколінь, не вони випростають моральний хребет нації, не вони нададуть новий блиск й атракцію її правдам, не вони викорчують так глибоко закорінений у нас комплекс «інферіорности»…» (пекельності – авт.) [3, с. 198].

Відстоюючи свою думку, Д. Донцов вбачав у орденській організації єдину силу побудовану на традиціях українського суспільства: «тому не хапаючись за ідею модерної «демократії», безсилої в боротьбі з комунізмом і з всякою «ординською» силою, мусить Україна їм протиставити стару ідею нашу нового Ордену, взорованого на ордені «лицарства запорозького», з своїм протектором Архангелом Михаїлом, патроном Києва і України…» [3, с. 200]. І хоч як прихильник іншої структурної організації, він підтвердив споконвічну схильність українців до діяльності в громадських об'єднаннях.

В'ячеслав Липинський, який був ідеологом громадсько-політичної організації орденського типу (Український Союз Хліборобів-Державників), яку за формою діяльності вважали партією, основи й витоки громадської організаційної свідомості українців також шукав у історії козаччини. У своїх «Листах до братів-хліборобів…» він писав: «Сама ідея станових організацій і перебирання ними обслуговування суспільно-виробничих і громадських справ, без сумніву здорова. Це відповідає духовності українського народу, як нації, в політичному і господарському житті держави…» [1, с. 34 – 35].

Можна пригадати ще багато видатних українських мислителів, політологів, істориків, публіцистів, які чи екскурсами у минуле, чи безпосередньо своєю діяльністю доводили, що українці мають добрі громадянські традиції і всякого роду громадські організації та об'єднання відігравали, відіграють і відіграватимуть провідну роль у суспільно-політичному житті українського суспільства.

За радянських часів в Україні система добровільних громадських організацій та об'єднань зазнала змін, а найголовніше – була ліквідована сама сутність форм і принципів громадської самоорганізації суспільства. Усі товариства контролювалися державою, були принципово змінені їх функції, формалізовані завдання й цілі. Цим самим змінилося їхнє значення, місце й роль у суспільному житті, було викривлено сутність значення громадської організації як демократичного елементу самоорганізації суспільства. Це ще дається і нині нам взнаки. Тоді ж суспільство в черговий раз пережило занепад пу-

блічної громадсько-політичної активності. При чому, тоталітарна управлінська система робила це силовим способом, звичними для своєї структури методами знищувала національно-культурні традиції українського народу.

Тільки в період краху комуно-радянської системи (кін. 1980-х – поч. 1990-х рр.) в українському суспільстві намітилися позитивні зміни, які врешті-решт привели до відновлення історичної пам'яті, яка сприяла відродженню державницької свідомості, думки і політики. Збудником цих перетворень стали традиційний потяг до автономної самоорганізації, бажання українців об'єднуватися в групи і відстоювати свої переконання. Лібералізація суспільно-політичного життя, на яке було змушене піти політичне керівництво СРСР, надала нового поштовху й свіжого «дихання» багатьом представникам української інтелігенції, іншим соціальним групам. Так, спочатку почали виникати й набувати все більш відкритих форм різноманітні клуби, товариства, інші форми громадських організацій та об'єднань [4, с. 413].

У силу тогочасних суспільно-політичних обставин більшість громадських організацій отримали політичне забарвлення. Саме політизація суспільства й стала такою собі своєрідністю життя держави в цей час. Роль громадських груп відразу зросла, оскільки завдяки ним і разом із ними українці отримали можливість гостро критикувати існуючу систему і все, що з нею пов'язане. Підвищення активності народних мас зумовило і повернення на волю українських політичних в'язнів, які відразу очолили різні напрямки суспільно-політичної опозиції (В. Чорновіл, Л. Лук'яненко та ін.). Поступово цей рух набував масовості й урешті-решт перетворився на широкопредставницький народний рух. Все більшої популярності набували неформальні громадські організації, які й очолили боротьбу за відновлення Незалежності України (Народний рух України за перебудову, Українська гельсінська спілка та ін.).

Діяльність багатьох подібних громадських об'єднань, які чутливо реагують на суспільні імпульси, істотно впливає на перебіг історичних подій, особливо, коли історія робить свій черговий крутий поворот. За роки незалежності України таких зиґзаґів було чимало. Більше того, на основі зробленого екскурсу в минуле України можна помітити певні закономірності у суспільно-політичному розвитку українського народу. У часи національного пробудження українського суспільства знаходилися групи громадян, які об'єднувалися спільними державотворчими інтересами і намагалися вплинути, передусім, на політичне курс держави [8].

В одному з історичних документів – «Маніфесті політичних партій, рухів, об'єднань, угруповань, громадських організацій», одноголосно прийнятому на всесвітньому форумі українців, було записано пророчі для українців слова: «В цій нашій державі повинні знайти втілення віковічні мрії і прагнення українського народу та всіх національностей, що проживають на українській землі. Сподіваємось, що в цій державі увінчаються перемогою діяння наших національних пророків, боротьба багатьох поколінь нашої нації, подвиги мучеників і героїв, які вставали зі зброєю за волю України. Це наша держава продовжує тисячолітню історичну традицію Українського державотворення, започаткованого київськими князями, розгорнуту великими гетьманами та підняту до нового життя українськими державними утвореннями двадцятого століття» [7, с. 145].

Одночасно, громадські організації символізують у своїй структурній суті центр інтеграції активних громадян, котрі через прояв активної громадянської позиції оцінюють реальний стан та перспективи розвитку публічно-управлінського потенціалу членів суспільства. Фактично, громадські організації, в формалізованому вигляді, у змісті своєї діяльності можуть бути зразком демократичного публічного управління. Їм притаманний колективний стиль управління. Адже їхнє соціальне призначення виходить із природного бажання громадян до колективної (групової) самоорганізації та самоврядування.

Таким чином, існування громадських організацій, громадських рухів є невід'ємним елементом будь-якого демократичного суспільства. Їхнє соціально-політичне призначення і роль полягає, насамперед у тому, що вони допомагають людям у повсякденному житті, звільняють особистість від необхідності самостійно вирішувати безліч проблем та

сприяє передбаченню і недопущенню антидержавницьких та антисуспільних вирішень владою політичних проблем.

Тому громадська організація сьогодні – це, насамперед, генератор волі та інтересів громадян, трибуна вираження своєї громадянської позиції, інститут здійснення громадського контролю за діями влади, політиків і державних службовців загалом.

Вона також є центром акумулювання сервісно-орієнтованої політики держави і громадянського суспільства, що відкриває широкі можливості для суспільно-політичної ініціативи громадян з метою здійснення ними так життєво необхідного самоврядування й уточнення системи координат «держава – суспільство».

Література:

1. Гришко В., Базілевський М., Ковалів П. В'ячеслав Липинський і його творчість. Нью-Йорк, 1961. 86 с.
2. Дністрянський С. Загальна наука права і політики (фрагмент). *Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.: Хрестоматія*. Львів, 1996. С. 689 – 702.
3. Донцов Д. Хрестом і мечем: *Твори.* Торонто – Нью-Йорк – Лондон, 1967. 320 с.
4. Історія України. Нове бачення: Під ред. В. А. Смолія. К., 1996. Т 2. 494 с.
5. Липа Ю. Призначення України. К. 1992. 270 с.
6. Про громадські об'єднання: Закон України станом на 22 черв. 2018 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17
7. Римаренко Ю.І. Національний розвій України. Львів, 1992. 270 с.
8. Токар М. Ю. Поетапний аналіз динаміки розвитку громадських організацій у контексті взаємодії держави і громадянського суспільства. *Демократичне врядування*: наук. вісн. Вип. 22 / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. URL: www.dv.lvivacademy.com
9. Токар М. Ю. Українці та партії й громадські об'єднання з огляду історичної традиційності. *Carpatica – Карпатика: Проблеми вітчизняної та зарубіжної історії* / Ужгород. націон. ун-т, Науково-дослідний інститут Карпатознавства. Ужгород: Вид-во "Два кольори", 2001. Вип.12. С. 22 – 32.

Юрій ОСТАПЕЦЬ
Доктор політичних наук, професор,
Ужгородський національний університет,
м. Ужгород

Перспективи розвитку партійної системи України у контексті президентських і парламентських виборів 2019 року

Сучасну демократію важко уявити без стабільних партій і партійних систем. Інституціалізовані партійні системи підвищують демократичну керованість суспільством, легітимність влади; сприяють законодавчій підтримці урядової політики; обмежують доступ до влади демократам-популістам; роблять політичний процес більш демократичним, відкритим, доступним та ефективним.

Розвиток партійної системи України упродовж 1990 – 2019 років був складним та суперечливим, але вона так і не змогла інституціалізуватись. Зміна акторного складу та конфігурації партійної системи за результатами парламентських виборів 2014, 2019 років були настільки суттєвими, що її можна навіть назвати «другою українською партійною системою».

Президентські і парламентські вибори 2019 року відбулися у складних соціально-політичних умовах. Насамперед, це продовження війни з Росією і вплив російського фактору на електоральні процеси з ціллю підтримки проросійських сил. Виборчі кампанії проходили в умовах розчарування суспільства в діючій владі, низького рівня підтримки її інститутів, окремих політичних лідерів, провладних політичних сил. Важливим чинником впливу на результат виборів залишилося розмежування між прихильниками європейського курсу України та представниками політичних сил, котрі зорієнтовані на співпрацю з Росією. Відповідно була побудована і логіка президентської виборчої кампанії: кандидати з проєвропейськими лозунгами розраховувала на підтримку Заходу і Центру України, а з проросійськими – Сходу і Півдня. Така логіка була виправданою і забезпечувала упродовж 1991 – 2014 років хороші електоральні дивіденди як тим, так і іншим політичним силам, хоч натомість суспільство отримувало регіональний розкол держави. Винятком була кампанія Володимира Зеленського, який не використовував соціокультурні месиджі, які поділяють електорат на східний і західний (мова, віра, геополітичні орієнтири), а акцентував увагу на проблемах, які є спільними для усіх українців – припинення війни, подолання корупції, підвищення добробуту [4].

За результатами першого туру Володимир Зеленський переміг у більшості областей Ук-

раїни, крім тих, де перемогу отримали Ю.Бойко (Донецька, Луганська обл.), Ю.Тимошенко (Івано-Франківська обл.), П.Порошенко (Львівська, Тернопільська обл.). У другому турі В. Зеленський здобув перемогу з результатом 73, 22 %, а його опонент П.Порошенко – отримав 24,45 %. В. Зеленський переміг у всіх областях України, крім Львівської. Найбільшу підтримку він отримав у Дніпропетровській (87,25 %), Донецькій (86,94 %), Луганській (89,44 %), Одеській (87,21 %) областях, а П.Порошенко – у Львівській (62,79 %), Івано-Франківській (45,42 %), Тернопільській (49,57 %) областях та Києві (39,83 %) [3].

Коментуючи результати виборів американський політолог Ф.Фукуяма сказав, що вони, по-перше, показали здатність України бути демократією зі змагальною конкурентною політикою, і, по-друге, що Україна сьогодні є головним полем битви за ліберальну демократію в Європі і за європейську демократію для всього світу [2, с. 62].

Одним з очікувань президентських виборів було питання чи зможуть вони об'єднати країну. Якщо брати до уваги лише їх результат у регіональному розрізі, то відповідь може бути позитивна. Рівень однорідності голосування за В. Зеленського навіть у першому турі досить високий. Хоча в реальній політичній практиці все набагато складніше. Директор Фонду Демократичні ініціативи І. Бекешкіна відповідь на вказане запитання дала негативне. «Об'єднання є ілюзорним. Це наслідок невизначеності. Виборці діляться так, як ділиться країна. Кожен у В. Зеленського вкладає свої мрії і побажання. Серед виборців Володимира Зеленського 37 % за членство в НАТО, 33 % – за нейтральний статус і 6 % за військовий союз з Росією. Об'єднало усіх заперечення існуючого («так далі жити не можна»). А що стосується позитивної майбутньої програми, то тут скоріше Україна лишилась роз'єднаною» [1].

Отже, «озеленення» (перемога Володимира Зеленського) не означало об'єднання України. Електорат України залишився розділеним і надалі на рівні ідентичностей (східний/західний). Його об'єднання можливе лише за рахунок виваженої національної політики, яка буде враховувати запити як населення Сходу, так і Заходу України.

Парламентські вибори 2019 року проходили під домінуючим впливом виборів президента України, і ні в кого не було сумніву, що переможцем виборів стане ПП «Слуга народу». Умовно учасників виборчих перегонів можна поділити на такі групи:

1) пропрезидентська партія «Слуга народу»;

2) парламентські політичні партії: ВО «Батьківщина», ПП «Об'єднання «Самопоміч», ПП «Європейська Солідарність» (утворена внаслідок ребрендингу ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»), ПП «Опозиційний блок»;

3) відомі партійні бренди, які неодноразово приймали участь у виборчих кампаніях: ВО «Свобода», ПП «Громадянська позиція», Аграрна партія України, ПП «Сила і Честь», ПП «Патріот» та інші;

4) нові політичні партії, які вперше приймали участь у парламентських виборах: ПП «Голос», ПП «Українська стратегія Гройсмана», ПП «Партія Шарія», ПП «Сила людей» та інші [6]. Загальні наслідки виборів подані в статистичній таблиці 1.

Результати парламентських виборів 2019 року суттєвим чином змінили конфігурацію партійної системи України як на загальнонаціональному, так і регіональному рівнях. За результатами виборів 5 % бар'єр голосів виборців подолали 4 нові партії з п'яти, які пот-

рапили до парламенту: ПП «Слуга народу», ПП «Опозиційна платформа – За життя», ПП «Європейська Солідарність», ПП «Голос». З попередньої Верховної Ради до нового складу пройшло лише ВО «Батьківщина» [3].

Партія «Слуга народу» показала абсолютний рекорд за всю історію парламентських виборів, набравши 43,16 % голосів виборців (124 мандати) та провівши у мажоритарних округах 130 народних депутатів. Вона отримала в парламенті монобільшість (254 депутати) та одноосібно сформувала новий уряд, таким чином взявши на себе всю відповідальність за внутрішню і зовнішню політику держави. Слід зазначити, що нові політичні партії, які досягли успіхів на виборах були утворені шляхом ребрендингу (ПП «Слуга народу», ПП «Голос») або розколу відомих партійних структур (ПП «Опозиційна платформа – За життя»), а відтак усі вони були віртуальними організаціями, які практично не мали організаційної структури в регіонах України. Це були партійні структури з «мережевою інституціалізацією». Інтернет в цьому випадку став пусковим механізмом трансформації, який змінив саму природу партій. Ключовою визначальною ознакою таких політичних сил є використання мережевих технологій для посилення відносин з виборцями за відсутності традиційної практики партійного членства [5].

Таблиця 1. Результати парламентських виборів 2019 року [8]

Назва політичної партії	БВО*, %	К-ть Мандатів	ОВО**, к-ть мандатів	Разом	PNS****
ПП «Слуга народу»	43,16	124	130	254	0,89
ПП «Опозиційна платформа – За життя»	13,05	37	6	43	0,55
ВО «Батьківщина»	8,18	24	2	26	0,77
ПП «Європейська Солідарність»	8,10	23	2	25	0,73
ПП «Голос»	5,82	17	3	20	0,58
ПП «Опозиційний блок»	3,03	–	6	6	0,56
ПП «Об'єднання «Самопоміч»	0,62	–	1	1	0,53
ВО «Свобода»	2,15	–	1	1	0,51
ПП «Єдиний Центр»	–	–	1	1	–
ПП «Біла Церква разом»	–	–	1	1	–
Самовисуванці	–	–	46	46	–
Всього	–	**225**	**199**	**424*** **	–

*БВО – багатомандатний виборчий округ
** – одномандатний виборчий округ
*** – у 26 округах вибори не проводилися (Автономна Республіка Крим, окуповані райони Донецької та Луганської областей)
**** – індекс націоналізації політичних партій

Як результат – традиційні політичні партії нині постали перед викликом нових форм політичної комунікації, які характеризуються персоніфікацією, активним самовираженням, прямою участю, візуалізацією. «Віртуалізація» партійного життя негативно впливає на процес інституціалізації політичних партій і партійної системи, і якщо воно не буде зупинена, то може привести до зміни самої природи політичних партій та до зовсім нових форм міжпартійної комунікації. Підсумки розрахунку індексу націоналізації політичних партій вказують на зональність / регіональність (для загальнонаціональної партії індекс має бути більше 0,8) електоральної підтримки партій-переможниць (крім ПП «Слуга народу»): ПП «Європейська Солідарність» – 0,73, ПП «Голос» – 0,58, ВО «Батьківщина» – 0,77, ПП «Опозиційна платформа – За життя» – 0,55. Всі вони втрачали електоральну підтримку мірою просування з заходу на схід (ПП «Європейська Солідарність», ПП «Голос», ВО «Батьківщина»),

чи навпаки – зі сходу на захід (ПП «Опозиційна платформа – За життя», ПП «Опозиційний блок», ПП «Партія Шарія»).

Отже, за результатами парламентських виборів можна зробити такі висновки.

По-перше, парламентські вибори докорінно змінили акторний склад партійної системи та її конфігурацію.

По-друге, засвідчили регіональний характер партійного впливу.

По-третє, показали значні електоральні можливості «мережевих» партійних структур, що є небезпечним викликом для інституціалізації партійної системи в Україні й громадянського суспільства загалом.

Література:

1. Бекешкіна І. Ці вибори не об'єднали Україну. URL:https://prm.ua/tsi-vibori-ne-ob-yednali-ukrayinu-bekeshkina/
2. Мироненко В. «Украинский транзит»: попытка анализа и прогноза. *Научно-аналитический вестник Института Европы РАН*. 2019. №3. С.58–63.
3. Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. URL: http://www.cvk.gov.ua
4. Рябчук М. Випробування виборами.URL.: https://zbruc.eu/node/91268
5. Сморгунов Л. Сетевіе политические партии. *Полис. Политические исследования*. 2014. № 4. С. 21–37.
6. Фесенко В. Дневник парламентских выборов – 2019: финал. URL.: https://blogs.pravda.com.ua/authors/fesenko/

Рубрика:

Історична пам'ять і національне виховання

Віктор БЕДЬ
Доктор богословських наук, доктор юридичних наук, професор, ректор, Карпатський університет імені Августина Волошина, єпископ Мукачівський і Карпатський ПЦУ, м. Ужгород

Історичні етапи церковного будівництва в контексті українського державотворення та націотворення (I – XXI ст.)

Історія зародження, розвитку та утвердження Української Церкви, як і історія української державності та становлення української нації не одне століття піддавались тотальній цензурі, викривленню, фальсифікації та забуттю.

По сьогоднішній день, не тільки в Україні, але й за її межами, зокрема в державах де наявна дієва українська діаспора, інститути, університети, академії, семінарії вивчення питань українського державотворення, націотворення та церковного будівництва «магічно» прив'язують найперше тільки до одного, хоч і достойного, імені – рівноапостольного Володимира, Великого князя Київського. Але поряд із цим, не применшуючи роль святого князя Володимира в українській історії, ми повинні розібратися й зрозуміти, що і до Володимира Великого на давніх українських землях існувала людська цивілізація, процеси зародження, розвитку та об'єднання праукраїнських племен, праукраїнська мова, культура й духовність, власне державне і церковне будівництво. І вони були високо розвинутими та займали чільне місце у світових історичних процесах свого часу. Ще задовго до святих Кирила і Мефодія на українських землях існувала писемність, у тому числі богослужбові тексти на тогочасній рідній мові, існували Держава й Церква.

Найбільшою проблемою щодо утвердження правдивої історії, як церковного, так і державного будівництва в Україні, є те, що ми на сьогодніш-

ні не маємо збережених першоджерел давніх літописів у оригіналі. Не є таємницею, що всі літописи минулих часів з історії України, зокрема IX – XIV ст., особливо з часів правління московської імператриці Катерини II (за народженням Софія Авґуста Фредеріка Ангальт-Цербст-Дорнбурґ, німкеня) й надалі правлячої династії Романових до початку XX ст. навмисно були знищені, а їх списки (копії) по декілька разів переписані та змінені. Також із невідомих причин (або не вивчених належним чином) до наших днів не дійшли й більш ранні вітчизняні письмові першоджерела з історії України, зокрема за період I – VIII ст. Не дбали про збереження оригіналів давніх українських літописів і окупанти, які розділяли та загарбали Україну в XVI – XX ст. (Річ Посполита (Королівство Польщі), Московське царство, Російська імперія, Австрійська імперія, Австро-Угорська монархія, Королівство Угорщини, Королівство Польщі, Королівство Румунії, Третій Рейх (Німеччина), московський комуністично-радянський Союз РСР).

Однією із головних причин, що призвела до таких негативних наслідків для збереження, відтворення та утвердження правдивої історії українського націотворення, державного та церковного будівництва стала втрата у XVIII столітті державної незалежності України і як подальший наслідок цього драматичного процесу – втрата і незалежності Української Церкви. Відтак українська нація, Українська держава, українські землі та Українська Церква були насильно розділеними чужинцями на століття (XVIII – XX ст.) та опинилися під окупацією чужинських політичних режимів, які зневажали українські національні права, українську державність, Українську Церкву та українську богословську думку.

Внаслідок цих чужинських втручань та породжених ними негативних процесів із української історіографії націотворення, державного та церковного будівництва практично

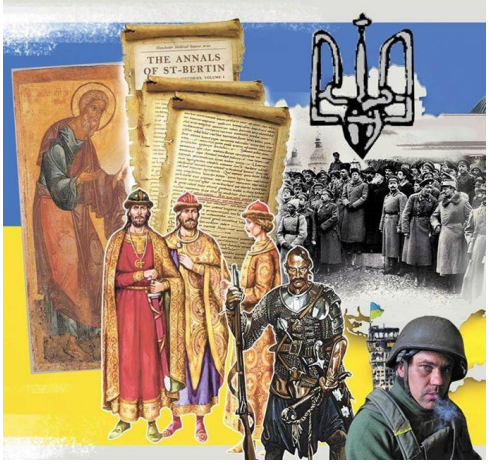

було викреслено тисячолітні періоди з найдавніших часів і до нашої ери, з I по IX ст., а подальша українська історія X – XX ст. по декілька разів переписувалася, фальсифікувалася та піддавалася ідеологічному «марафету» на догоду політичним інтересам тих чи інших окупаційних режимів чужих імперій та держав, які постійно намагалися денаціоналізувати та асимілювати українців і стерти з їхньої історичної пам'яті власну генетичну національну свідомість та правдиву історію свого походження.

Тож потрібно відкинути нав'язану чужинцями та окупантами українській нації ідеологему про те, що ми ніколи не мали своєї державності та церкви. Адже навіть короткий перегляд основних етапів державотворення України в період християнської доби засвідчує наступні історичні етапи державного будівництва, зокрема: VI ст. до н.е. – III ст. н.е. – державне утворення Скіфії; IV/V – XIV ст. ст. – формування та існування держави Русі – Руської Держави; XIV – XVI ст. – входження України (Руської Держави – Руського Королівства) до складу Литовсько-Руської держави (згодом Литовської, Руської та Жемайтійської держави), в якій біля 80 % території складали землі України (Русі – Руської Держави) та біля 80 % населення – українці, за якими повністю зберігалися їх політичні, економічні, культурні, мовні та духовні права.

Подальша спроба Речі Посполитої (Королівства Польщі) в 1569 – 1648 років насадити українцям політику велико-польського шовінізму призвела до розпаду Литовської, Руської та Жемайтійської держави і самої Речі Посполитої та ускладнила процеси державного та церковного будівництва в Україні (1569 – 1648). У церковному житті, під тиском польської політичної влади і за активної участі Католицької Церкви, було проголошено Берестейську унію 1596 року, що призвело до першого великого релігійно-юридично-конфесійного розділення серед українців, наслідки якого відчуваємо по сьогодні.

Але вже до 1648 року, в ході широкомасштабної української національно-визвольної боротьби проти окупації Речі Посполитої (Королівства

Польщі), Україна відновлює свою державну незалежність на чолі із Гетьманом Богданом Хмельницьким та зберігає свою державність на чолі з наступними гетьманами і Військом Запорізьким до 1709 року. В цей же період XVII ст., в 1620 році, стараннями святого благовірного Петра Конашевича-Сагайдачного, Гетьмана України, за участі Єрусалимського Патріарха Теофана III, болгарського митрополита Неофіта та стагонського єпископа Авраама, було відновлено і православну єпископську ієрархію Української Православної Церкви у духовній єдності із Вселенським патріархатом (фактично ліквідовану під політичним тиском Речі Посполитої (Польського Королівства) та Католицької Церкви в ході проголошення Берестейської Унії 1596 року).

Найтрагічними періодами в історії українського націотворення, державного та церковного будівництва стали XVIII – XX ст. Вони принесли найбільші страждання, горе і розділення українській нації, наслідком яких стали небачене за жорстокістю й масштабами фізичне знищення (убивство) десятків і десятків мільйонів українців різними окупаційними режимами, цілеспрямоване руйнування чужинцями української багатовікової державності, культури та церковного будівництва.

Відлік цього трагічного, 282-річного періоду, розпочнеться після поразки українських військ на чолі із Гетьманом України Іваном Мазепою і шведських військ на чолі із королем Карлом XII проти московських окупаційних військ московського царя Петра I під Полтавою в липні 1709 року. Відтак українська нація і українська земля, будучи насильно розділеними, опиниться на тривалий період під окупацією чужих держав. У цей же час втратила свою незалежність і Українська Церква, будучи розділеною поміж Католицькою Церквою та Російською Православною Церквою.

Та з початком розпаду світових імперій на початку XX столітті українська нація, поряд із іншими поневоленими народами, також піднялася на боротьбу за відновлення своєї національної, державної і церковної незалежності, проголосивши Українську Народну Республіку (07.11.1917 – 18.03.1921), Західноукраїнську Народну Республіку (19.10.1918 – 18.07.1919), Українську Державу (29.04. – 14.12.1918), Соборну Державу Україну (22.01.1918 – 18.03.1921), Українську Радянську Соціалістичну Республіку (18.03.1921 – 24.08.1991), Карпатську Україну (14.03.1939 – 26.11.1944), Українську Державу (30.06. – 12.07.1941), Закарпатську Україну (26.11.1941 – 22.01.1946). З падінням Московського комуністично-радянського Союзу Радянських Соціалістичних Республік, 24 серпня 1991 року, було відновлено повну Державну Незалежність України.

У цей же історичний період новітньої боротьби за відновлення державної незалежності України розпочався і духовно-церковний рух за відновлення та утвердження Помісної Автокефальної Православної Церкви України, який на шляху до здобуття повної церковної автокефалії (05.01.2019) пройшов три важкі історичні етапи: 1917 – 1937; 1942 – 1944; 1989 – 2019.

Зважаючи на важливість дослідження питань українського церковного будівництва, зупинимося більш детально на цьому питанні.

Християнізація давніх українських земель бере свій відлік від часів сходження Святого Духа на апостолів Христових і розподілу поміж ними земель світу, для проповідування Слова Істини поміж народами в далеких 30-х – 70-х роках I ст. Згідно святого передання місія проповідувати Слово Спасителя нашого Ісуса Христа на давніх українських землях, в Скіфії, випала апостолу Андрію Первозваному, якого Собор Української Церкви в 1621 році проголосить апостолом українським (руським). Саме апостол український Андрій Первозваний розпочав святу місію християнізації скіфів, прабатьків українців та благословив заснування в Україні Церкви Христової понад 1985 років тому.

Відповідно можемо стверджувати те, що першим етапом християнізації давніх українських земель та прабатьків українців, є середина I ст., а Українська Церква є в числі найдревніших Помісних Церков, яка має апостольське походження.

Перші етапи церковного будівництва у світі припадають на кінець I – початок II ст., коли починають створюватися перші єпархії (чи правиль-

ніше – прообрази перших єпархій у сучасному розумінні цієї церковної термінології). Тоді ж на теренах давньої України, в Скіфії, в кінці І – на початку ІІ ст. було створено велику Скіфську єпархію, яка духовно опікувалася материнською територією Скіфії, що в подальшому склала і материнську територію Русі, Руської Держави та сучасної України. І це без згадки про заснування і діяльність у подальшому цілого ряду причорноморських єпархій на теренах давньої України. Сама ж Скіфська єпархія проіснувала майже до середини ІХ ст. і надалі здебільшого увійшла до складу Української (Руської) Церкви з центром митрополії у Києві (860 – 862). Згадка про скіфських єпископів та богословів значиться у багатьох церковних архівних матеріалах, зокрема і Константинопольського патріархату. Вони брали активну участь у всіх перших Вселенських Соборах та відігравали на них значущу роль.

Другим визначальним етапом розвитку Української Церкви були 860 – 862 роки, коли за правління блаженного Оскольда (Великого князя Київського) та святителя Фотія, Патріарха Константинопольського було проголошено Руську (Українську) Церкву з центром митрополії в Києві. Саме під назвою Руська (Українська) Церква з центром митрополії в Києві, Українську Церкву було внесено до диптиху Церков Константинопольським патріархатом ще в 60-х роках ІХ ст.

У 2012 році Українська Православна Церква Московського патріархату планувала відсвяткувати 1150-річчя з дня заснування Руської (Української) Церкви з центром митрополії в Києві в духовній єдності зі Вселенським патріархатом. Із цього приводу, за поданням архімандрита Віктора Бедь, ректора Ужгородської української богословської академії імені святих Кирила і Мефодія (УУБА) та Карпатського університету імені Августина Волошина (КаУ), було ухвалено навіть відповідне рішення Священного Синоду УПЦ МП на чолі із тогочасним Митрополитом Київським і всієї України Володимиром Сабоданом. Та, на жаль, через хворобу Блаженнішого Митрополита святкування були згорнуті й фактично зірвані Московським патріархатом та його адептами в УПЦ МП (зокрема митрополитом Онуфрієм Березовським та Антонієм Паканичем). І така позиція Московської Церкви була зрозумілою, оскільки відновлення правдивої історії українського церковного будівництва перекреслювало антиукраїнську імперську ідеологію «русского мира». Відтак відповідні святкування до 1150-річчя заснування Української (Руської) Церкви з центром митрополії у Києві (862) на належному рівні були проведенні тільки на базі духовно-навчально-наукового комплексу УУБА та КаУ, а також за їхньої організаційної участі в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

У 2019 році Російській Православній Церкві виповнилося 430 років з часу її офіційного визнання, надання їй автокефалії та патріаршества Константинопольським патріархатом в 1589 році (після перебування у розколі з 1448 року), але чомусь великих святкувань цього церковного ювілею в Москві не було помітно, бо Московська Церква і надалі шляхом обману та фальсифікацій намагається приписати собі багатовікову історію Української Церкви, до зародження і розвитку якої вона не має жодного відношення.

У 988 році в історії українського державного та церковного будівництва відбулася чергова важлива подія. За правління рівноапостольного Володимира, Великого князя Київського християнство було проголошено державною релігією, що суттєво вплинуло на підвищенні міждержавного статуту та зростання могутності Держави Русі-України в тогочасному світі. І відповідно 988 рік став третім важливим етапом в історії українського церковного будівництва.

У період розбрату між князями на Русі та загарбницьких набігів військ Золотої Орди в

XIV – середині XV ст., Українська Церква була розділена на дві окремі митрополії – Київську та Литовсько-Руську (Галицьку), які в такому стані, з окремими особливостями, проіснували впродовж 1300 – 1448 років. У 1458 році, після повного відходу в розкол Московської митрополії, Константинопольським патріархатом було реорганізовано Київську митрополію в єдину Українську Церкву з центром митрополії в Києві, а Київський Митрополит отримав титул Митрополита Київського, Галицького і всієї Русі.

Та за часів ослаблення української державності, в 1686 році, за політичного тиску Московського царства та активної участі Московської Церкви, з порушенням церковних канонів та без згоди Константинопольського патріархату, Українську Церкву з центром митрополії у Києві спочатку частково (1686 – 1721), а згодом повністю (1721 – 1917) було підпорядковано Московському патріархату.

Після Полтавської битви (1709) і втрати на певний час української державності, при прийнятті в 1721 році так званого Духовного регламенту Московської Церкви, московським царем-імператором Петром I було примусово та з порушенням церковних канонів ліквідовано Українську Церкву з центром митрополії у Києві. За сепаратистськими домовленостями Москви і Варшави Україна була поділена на Лівобережну й Правобережну, народ був поділений також. Українська Церква з центром митрополії у Києві була ліквідована, а Київська митрополія (як центр церковного управління) була перетворена на рядову єпархію Російської Православної Церкви. Впродовж XVIII – XIX ст. московськими окупантами було вилучено всі богослужбові книги української (київської) редакції та замінено їх виключно на богослужбові книги у московській редакції. Внаслідок спланованої антиукраїнської імперської політики, до початку XX ст. московським імперським режимом було проведено заміщення всіх правлячих єпископів на території України, жоден із яких не був українцем.

Із падінням Російської імперії та відновленням української державності в 1917 – 1921 роках, розпочався і процес відродження та проголошення Української Автокефальної Православної Церкви (1917 – 1937), яка надалі, в умовах чергової втрати державної незалежності України, була переслідувана, заборонена, розстріляна та ліквідована новітнім Московським комуністично-радянським окупаційним режимом Союзу РСР під керівництвом правлячої тоталітарної Комуністичної партії Радянського Союзу. Першим Першоієрархом відродженої Української Автокефальної Православної Церкви 21 жовтні 1921 року було обрано святителя, священномученика Василя Липківського, Митрополита Київського і всієї України (розстріляного Московським комуністично-радянським окупаційним режимом 27 листопада 1937 року в м. Київ).

Короткий період відновлення діяльності Української Автокефальної Православної Церкви випав на важкі та трагічні роки Другої світової війни і тривав впродовж 1942 – 1944 років. Та після закінчення війни Московським комуністично-радянським окупаційним режимом діяльність УАПЦ була знову забороненою в Україні.

Подальше відновлення діяльності Української Автокефальної Православної Церкви в Україні (1990) стало можливим тільки за умов відновлення державної незалежності України в 1990 – 1991 років. 5 – 6 червня 1990 року в храмі святої Софії в Києві відбувся Всеукраїнський Православний Помісний Собор, на якому було відновлено діяльність Української Автокефальної Православної Церкви (1917 – 2018), а її Предстоятелем, Патріархом Київським і всієї України було обрано Святішого Мстислава Скрипника, який на той час був і Першоієрархом УАПЦ в США та Діаспорі.

У жовтні 1990 року, рішенням Архієрейського Собору Російської Православної Церкви (27.10.1990) та Грамотою Московського Патріарха Олексія II Рідігера (27.10.1990), колишньому Українському екзархату РПЦ (МП) (1921 – 1990) Українській Православній Церкві Московського патріархату було надано статус самоврядної церковної структури з широкими правами автономії в складі Московського патріархату. Відповідно УПЦ МП, як Російська Православна Церква в Україні, і надалі залишається невід'ємним структурним підрозділом Російської Православної Церкви в Україні без статусу Помісної Автокефаль-

ної Церкви. Так само, як і Українська Греко-Католицька Церква Римського понтифікату та Мукачівська Греко-Католицька єпархія Римського понтифікату залишаються структурними підрозділами Католицької Церкви в Україні, без статусу Помісної Автокефальної Церкви.

У червні 1992 року в Україні також було проголошено створення Української Православної Церкви Київського патріархату (1992 – 2018).

11 жовтня 2018 року Священний Синод Константинопольської Православної Церкви розглянув звернення архієреїв Української Автокефальної Православної Церкви (1917 – 2018), Української Православної Церкви Київського патріархату (1992 – 2018) та частини архієреїв Української Православної Церкви Московського патріархату (1990 – 2018) та ухвалив визнати всіх архієреїв, висвячених ними священиків та дияконів заявлених церков у сущому духовному сані, відновити діяльність колишньої Української Церкви з центром митрополії у Києві в духовній єдності зі Вселенським патріархатом та благословити Вселенському Патріарху Варфоломію II розпочати роботу щодо скликання в Києві об'єднавчого Всеукраїнського Помісного Православного Собору.

15 грудня 2018 року, з благословення та на запрошення Всесвятішого Вселенського Патріарха Варфоломія II Архонтоніса, в храмі святої Софії в Києві було скликано та проведено об'єднавчий Всеукраїнський Помісний Православний Собор, на якому за участі єпископу та делегатів від Української Автокефальної Православної Церкви, Української Православної Церкви Київського патріархату та частково Української Православної Церкви Московського патріархату було проголошено створення єдиної Помісної Автокефальної Православної Церкви України. Також Собор затвердив Статут Церкви та обрав першого Предстоятеля ПЦУ – Блаженнішого Епіфанія Думенко, Митрополита Київського і всієї України.

5 січня 2019 року Священний Синод Константинопольської Православної Церкви та Вселенський Патріарх Варфоломій II Архонтоніс ухвалили та підписали Томос (Грамоту) про визнання Автокефалії (незалежності) Православної Церкви України, який був урочисто вручений Блаженнішому Епіфанію Думенко, Митрополиту Київському і всієї України, Предстоятелю ПЦУ 6 січня цього ж року в храмі резиденції Вселенського Патріарха в м. Стамбулі (Туреччина).

Таким чином, можемо зробити висновок про те, що історія зародження, розвитку та утвердження українського націотворення, державного і церковного будівництва має власну багатотисячолітню самобутню спадковість, а українська нація, Держава Україна та Українська Церква належать до числа древніших цивілізацій у світі з глибокими коренями історичної пам'яті.

Література:

1. Бедь В. В. Історичний огляд державного та церковного будівництва в Україні (I – XX ст. ст.) / Карпатський університет імені Августина Волошина. Ужгород, 2007. 32 с.
2. Архімандрит Віктор Бедь. Історія Православної Церкви в Україні. Ужгород, 2012. 28 с.
3. Архімандрит Віктор Бедь. Канонічно-правовий статус церков та релігійних організацій в Україні / Карпатський університет імені Августина Волошина, Ужгород, 2013. 45 с.
4. Архімандрит Віктор Бедь. Початки і етапи християнізації та церковного будівництва в Україні (I – XX ст.). *1150-річчя заснування Української Православної Церкви (з центром митрополії в Києві): духовно-історичні передумови та цивілізаційна спадщина)* / КаУ ім. Августина Волошина, КНУ ім. Т. Шевченка, Ужгород, «Патент», 2013. С. 9 – 14, 17 – 33.
5. Єпископ Віктор Бедь. Коротка хронологія апостольського походження та розвитку Української Автокефальної Православної Церкви (до 95-річчя Соборного підтвердження відродження УАПЦ). Ужгород, 2016. 28 с.

Михайло БАСАРАБ
Кандидат історичних наук, доцент,
заступник директора,
Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти,
м. Ужгород

Роль часопису «Учитель» у формуванні громадянського суспільства в Закарпатті на початку 20-их років XX століття

У статті характеризуються процеси, пов'язані із розбудовою громадянського суспільства та шкільництва на Закарпатті після закінчення Першої світової війни та входження краю під назвою «Підкарпатська Русь» до складу Чехословацької республіки. Висвітлюється роль педагогічного часопису «Учитель», провідних педагогів краю у формуванні демократичних цінностей і традицій нової школи.

На сьогоднішньому етапі реформування освітньої галузі на законодавчому рівні чітко визначено основні завдання національної політики, які направлені на всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, «її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору» [11].

У цьому контексті важливим є ознайомлення з кращими досягненнями в галузі освіти попередніх поколінь, дослідження процесів становлення національної освіти, її регіональних аспектів, використання досвіду попереднього періоду в сьогоднішніх умовах. Аналіз останніх історико-педагогічних досліджень дає можливість стверджувати, що періодичні видання на початку 20-их років XX століття відіграли важливу роль у розбудові громадянського суспільства на території Закарпаття.

Це питання, зокрема, висвітлено у працях В. Гомонная «Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX – XX ст.)» [9], В. Химинця, М. Талапканича, П. Стрічика, Б. Качура «Освіта Закарпаття» [21], І. Ліхтея «Періодична преса Закарпаття 20 – 30-х рр.» [16], Г. Шикітки «Освітньо-просвітницька діяльність крайових педагогічних товариств Закарпаття (1919 – 1944 рр.)» [28].

Процеси становлення та розвитку громадського руху та шкільництва на Закарпатті у досліджуваний період висвітлені також у працях А. Бондара, В. Гомонная, А. Ігната, М. Кляп, І. Ліхтея, М. Макари, О. Мудри, І. Небесника, Г. Рего, Г. Розлуцької, В. Росула, М. Талапканича, С. Федаки, В. Химинця, П. Ходанича, О. Хичія та інших науковців.

У своєму дослідженні ми обрали період завершення Першої світової війни (1918 р.), коли внаслідок розпаду Австро-Угорщини розпочався активний розвиток суспільних відносин, формування громадянського суспільства, створення нової системи управління освітніми процесами. Отримані свободи дали поштовх всебічному розвитку суспільної та педагогічної думки в регіоні, відродженню педагогічних товариств та розбудові шкільництва. Ці процеси відбувалися в умовах демократичної Чехословацької Республіки, до складу якої, відповідно до Сен-Жерменської мирної угоди, у вересні 1919 року увійшла територія нинішнього Закарпаття під назвою «Підкарпатська Русь».

У цей період провідні культурно-освітні діячі краю, відомі педагоги А. Волошин, А. Ворон, О. Маркуш, І. Панькевич, О. Полянський, Ю. Ревай, В. Свереняк, А. Штефан, усвідомлюючи важливість просвітницької роботи серед населення, розпочинають активний процес становлення і розвитку педагогічної періодики. Цілу низку видань засновують провідні педагогічні товариства. Зокрема, Педагогічне товариство Підкарпатської Русі видає журнал «Підкарпатська Русь», «Учительске товарищество Подкарпатской Руси» представляє часопис «Народная школа», а Товариство вчителів горожанських шкіл – «Вестник учительства горожанских школ Подкарпатской Руси». Шкільний відділ цивільної управи Підкарпатської Русі видавав два фахових журнали: «Учитель» та «Урядовый вестник школьного реферату краевого уряду Подкарпатской Руси».

Часопис «Учитель» покликаний був об'єднати вчительство та прогресивну інтелігенцію краю у справі розбудови нової школи. Він мав такі постійні рубрики: «Народне воспитанє», «Вихованє і научованє», «Из живота чительской организації», «Из иностранного школьства», «Литература и новинки», «Статі юбилейні», які висвітлювали питання дидактики, психології, методики викладання предметів, теорії виховання, знайомили освітян з передовим педагогічним досвідом зарубіжних країн, літературними новинками краю [15, с. 40]. У передовій статті до першого номеру, який побачив світ у лютому 1920 року, головний редактор видання І. Панькевич зазначає, що «…учительство буде свідоме своїй задачі под ту важну переломову хвилю і пам'ятає, что в школі наша будучность. Най наш орган згуртує усі сили, что хотят щиро працювати для свого шкільництва і буде символом усіх стремлінь молодої генерації в молодій Подкарпатскій Руси. Лиш збудувавши нову школу на основах поступу і широкого демократизму, можемо скріпити нашу свободу і сказати, что: В своїй хаті, своя правда і сила і воля» [25, с. 2].

Усвідомлюючи, що від рівня освіченості молодого покоління залежить майбутнє держави, провідні педагоги краю намагалися підняти роль школи у суспільстві, адже у перші роки більше половини дітей шкільного віку не відвідували навчальні заклади краю. «Вѣрую, что и народъ у короткій часъ просвѣтиться къ тому чтобы упознавъ велику важность своеѣ школы, и не буде такъ холодно относитися къ школѣ, як до тепер!» [5, с. 4]. Із цієї проблематики часопис подає серію матеріалів, зокрема привертають увагу статті педагогів С. Бочека «Еще про ходженя до школы» [4] та І. Кузьми «Про ходженя до школы», де зазначалося, що потрібно розбудовувати демократичні засади нової школи, піднімати рівень самосвідомості народу, майбутнє якого залежить від освіченості молодого покоління [14, с. 2].

У такій ситуації одним із основних завдань часопису у перші роки було вирішення питань, пов'язаних із подоланням неписьменності як серед молоді, так і дорослого населення, можливістю навчатися рідною мовою, запровадження загального початкового навчання дітей, висвітлення змісту та форм освітньо-просвітницької діяльності провідних учителів краю та впровадження в навчально-виховний процес новітніх освітніх технологій того часу, з метою реформування системи освіти у Підкарпатській Русі. Для вирішення покладених завдань потрібно було об'єднати вчительство і розпочати процес побудови нової школи, яка базувалася б на засадах гуманізму, демократії, любові до рідного краю, із неї «мае выйти новый народъ, нова любляча свôй народъ интелигенція: священство, урядники, лыкарѣ и т.д.» [24, с. 7].

Цій тематиці, зокрема, були присвячені статті А. Алиськевича «Значѣня матерньоѣ мовы для школы» [2, с. 1-6], «Типы школъ. Якоѣ школы намъ треба?» [3, с. 7-8], Ф. Агія «Потреба новой школи» [1, с. 15-16], М. Гулянича «Нѣсколько словъ о нашихъ школахъ»

[10, с. 3-5], І. Панькевича «Задачи учительства и школы на Подкарпатскôй Руси. Кôлька слôвъ съ приводу учительского конґреса» [24, с. 5-7].

Особливої уваги в контексті розбудови в краї школи на засадах *демократизму*, толерантності, тісного зв'язку з національною культурою заслуговує директор Ужгородської та Берегівської гімназій, один із засновників Пласту на Закарпатті А. Алиськевич. Зокрема вже у 1920 році у своїй праці «Типы школъ. Якоѣ школы намъ треба?» на сторінках педагогічного часопису «Учитель» він подав основні засади нової школи, де на першому місці був принцип доступності та рівності умов кожного громадянина до отримання якісних освітніх послуг, бо «школа повинна быти приступна для всѣхъ дѣтей Пôдкарпатскоѣ Руси, отже збудована на широкихъ демократичних принципахъ, такъ чтобы дѣтина найбѣднѣйшого селянина и роботника, особливо коли она мае таланъ, могла покончити всѣ науки одповѣдно до своихъ способностей, до своеѣ индивидуальности» [3, с. 7-8]. Особливої уваги надавав педагог національній спрямованості навчального та виховного процесу, його органічного зв'язку з історією, культурою та традиціями краю. Він наголошував, що школа повинна виховувати патріотів, які любитимуть свою землю, свій народ і наполегливою працею сприятимуть економічному піднесенню краю. У кінці статті автор зазначає, що школа повинна виховати молодь, щоб «зъ неѣ выйшли самостойнѣ, енергичнѣ, здоровѣ, до практичного життя придатнѣ, чеснѣ, благороднѣ, характернѣ и національно свѣдомѣ, идейнѣ громадяне нашоѣ Пôдкарпатскоѣ Руси» [3, с. 7-8].

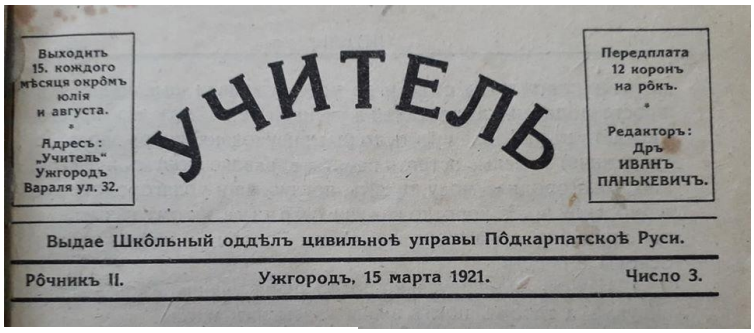
Выходить 15. кождого мѣсяця окрôмъ юлія и августа.
Адресъ: „Учитель" Ужгородъ Вараля ул. 32.

УЧИТЕЛЬ

Передплата 12 коронъ на рôкъ.
Редакторъ: Дръ ИВАНЪ ПАНЬКЕВИЧЪ.

Выдае Шкôльный оддѣлъ цивильноѣ управы Пôдкарпатскоѣ Руси.

Рôчникъ II. Ужгородъ, 15 марта 1921. Число 3.

Як офіційний орган шкільного відділу, часопис «Учитель» друкував різноманітні постанови, розпорядження, оголошення, хроніку, звернення до вчительства. Із цією метою на сторінках журналу було створено рубрику «Вѣсти изъ учительского житя». Тут подавалася інформація про з'їзди педагогічних товариств краю [7, с. 8] та участь місцевих освітян в учительських форумах за межами краю [6, с. 6-7; 8, с. 62-63].

Із матеріалу «Оріентаційна таблиця про теперѣшній станъ шкôльництва въ Пôдкарпатськôй Руси» отримуємо інформацію про кількість навчальних закладів, які з тих чи інших причин не розпочали свою роботу у 1919 – 1920 навчальному році. Особливо важка ситуація склалася у гірських районах краю, де у Мараморощині із 176 шкіл не відкрилася жодна, у Берегівському окрузі із 159 навчальних закладів працювали 19, Мукачівському окрузі із 190 – 94, Ужгородському окрузі із 131 – 98 [20, с. 5]. Як уже зазначалося, значною проблемою у контексті формування засад нової школи у перші роки входження краю до складу Чехословаччини була відсутність педагогічних кадрів. Більшість учителів відмовилися складати присягу новому уряду. У тексті «Службовый обѣтъ учительства» перш за все звертає увагу на себе той факт, що освітянам заборонялося бути членами політичних партій «заховати урядову тайну и зважати при всѣхъ моихъ чинностяхъ только на хосенъ державы и службовый интересъ» [27, с. 9].

Підготовка та підвищення кваліфікації педагогічних кад-рів, якісне оновлення методології, змісту навчання та перепідготовки вчителів стало одним із пріоритетних напрямів роботи шкільного відділу освіти та місцевої інтелігенції. До цього процесу активно залучається і колектив педагогічного часопису «Учитель», публікуючи на сторінках журналу досягнення творчих педагогів, методичні рекомендації щодо організації навчального процесу, звіти про роботу вчительських об'єднань: «Деякѣ уваги зъ приводу вакаційныхъ научныхъ курсôвъ для учителѣвъ народныхъ школъ» [23, с. 6-8], «Научнѣ вакаційнѣ курсы для учителѣвъ» [18, с. 7], «Організація учительства Пôдкарпатскоѣ Руси» [19, с. 14-15], «Першій учительській конґресѣ на Подкарпатскôй Руси» [26, с. 117].

Система підвищення кваліфікації вчителів на території Підкарпатської Русі включала в себе методичні вчительські курси різних типів «вакаційні курси» (загальноосвітні, змішані та спеціальні (за фахом), які проводилися в Ужгороді та Мукачеві, «педагогічні кружки», роботу яких організовували при навчальних закладах у всіх районах краю, «студійні дороги» (проходження стажування у Празі, Брно, інших містах Чехословаччини). Перші курси з підвищення кваліфікації вчителів народних та горожанських шкіл, удосконалення їх методичної та професійної підготовки відбулися у 1920 році. Вони були організовані під час літніх канікул на базі вчительської семінарії у м. Ужгород і тривали протягом шести тижнів. Учителі під час проходження підвищення кваліфікації отримували безкоштовне проживання та харчування, їм оплачували витрати на проїзд та надавали науково-методичну літературу [28, с. 140]. Один із організаторів курсової підготовки І. Панькевич у журналі визначає мету навчання педагогів, подає ґрунтовний аналіз стану професійної підготовки та окреслює напрями розвитку системи підвищення кваліфікації вчителів у Підкарпатської Русі. Він зокрема зазначав, що основним завданням було «подати учительству найважнѣйшѣ вѣдомости изъ новѣйшихъ стремѣнь въ педагогоцъ и школьництвѣ а такожѣ подати учительству по разъ першій головнѣйшѣ даты изъ исторій литературы», окрім того, вчителі удосконалювали знання з граматики та вивчали творчість Т. Шевченка, М. Руданського, І. Франка [23, с. 6-8].

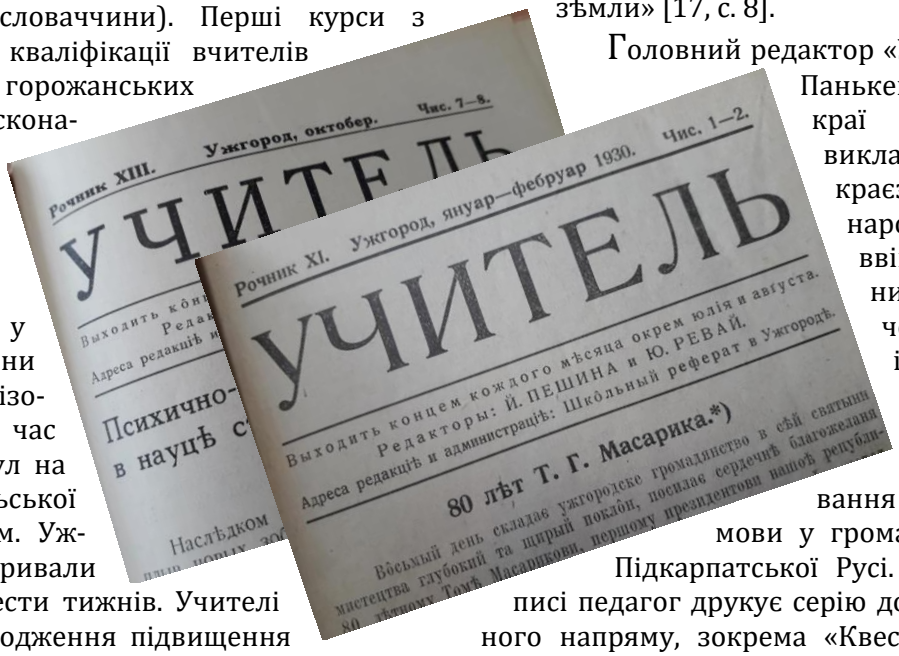

Одним із завдань нової школи було формування у молодого покоління громадянських компетентностей, виховання патріотизму, почуття любові до рідного краю, відродження історичної пам'яті. Тому велику увагу педагоги краю приділяли організації краєзнавчої роботи в школі. Вже у першому номері часопису публікується методичний матеріал «Наука родного краю», у якому подаються матеріали з історії Підкарпатської Русі, показується роль культурних надбань народу у формуванні духовних цінностей підростаючого покоління. Завданням учителя є «працьовати на тôм полѣ народного увѣдомлення и для него класти основы межи дѣтьми котрѣ е будучностею тоѣ зѣмли» [17, с. 8].

Головний редактор «Учителя» – Іван Панькевич – першим у краї започаткував викладання в школах краєзнавства і народознавства, ввів до навчальних програм вивчення розробок із етнографії та етнології, він суттєво розширив вживання української мови у громадському житті Підкарпатської Русі. Також у часописі педагог друкує серію досліджень із даного напряму, зокрема «Квестіонаръ» – питальник для збирання місцевих говорів, у якому звертається до інтелігенції, священиків та вчителів із проханням збирати «наш обласний словарь» [12, с. 9]. Складання словника та укладання наукової граматики «руської» (української) мови було важливим завданням для розбудови нової школи. Із ініціативи шкільного реферату Підкарпатської Русі визначення правил етимологічного правопису на початку 1920-х років активно обговорювалося під час проведення нарад, з'їздів і конгресів учителів. Адже освітній процес, побудований на рідній мові, повною мірою забезпечував можливість учителям донести до своїх вихованців зміст народних традицій, звичаїв, менталітету народу.

Андрій Алиськевич у статті «Значѣня матерньоѣ мовы для школы» подав основні пріоритети викладання «материнською» мовою в школах для забезпечення всебічного гармонійного розвитку особистості, бо «лиш матерній языкъ выкладовый у школѣ веде до нормального и всестороннього розвитку дитини». А держава, школа та родина повинні

забезпечити у повному обсязі права дитини на навчання рідною мовою, бо мова є дзеркалом душі народу, в якому пізнаємо характер і культуру народу [2, с. 1-6].

Таким чином, ми проаналізували суспільні передумови та регіональні особливості формування громадянського суспільства та шкільництва на Закарпатті на початку 20-х років XX століття. Вивчення наявних джерел засвідчує, що багатогранна діяльність провідних педагогів краю А. Алиськевича, М.Гулянича, І. Кузьми, І. Панькевича на сторінках часопису «Учитель» була покликана сприяти формуванню нової школи на засадах гуманізму, демократичних цінностей, любові до рідної землі, вихованню у підростаючого покоління високих моральних цінностей, пошуку нових форм і методів навчання.

Література

1. Агій Ф. Потреба новой школи. *Учитель*. 1927. Ч. 6–7. С. 15–16.
2. Алиськевич А. Значѣня матерньоѣ мовы для школы. *Учитель*. 1920. Рôчник I. Число 3. 10 марта (сухій). С. 1–6.
3. Алиськевич А. Типы школъ. Якоѣ школы намъ треба? *Учитель*.1920. Рôчник I. Число 7. С. 1–4. Рôчник I. Число 8. С. 2–6. Рôчник I. Число 9. С. 3–6. Рôчник I. Число 10. С. 7–8.
4. Бочекъ С. Еще про ходженя до школы. *Учитель*. 1921. Рôчник II. Число 1. С. 7–13.
5. Волошинъ А. Братя и сестры! Учителѣ и учительницѣ. *Учитель*. 1920. Рôчник I. Число 1 и 2. 10 фев раля (лютого). С. 3–4.
6. Вѣсти изъ учительского житя. Другій учительській конґресъ въ Мукачевѣ. *Учитель*. 1920. Рôчник I. Число 9. С. 6–7.
7. Вѣсти изъ учительского житя. *Учитель*. 1920. Рôчник I. Число 7. С. 8.
8. Вѣсти изъ учительского житя. *Учитель*. 1921. Рôчник II. Число 4. С. 62–63.
9. Гомоннай В.В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX – XX ст.). Видавництво «Закарпаття», 1992. С. 297.
10. Гуляничъ М. Нѣсколько словъ о нашихъ школахъ. *Учитель*. 1920. Рôчник I. Число 10. С. 3–5.
11. Закон України «Про освіту». С. 1–5. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2145-19
12. Квестіонаръ. *Учитель*. 1920. Рôчник I. Число 1 и 2. С. 9.
13. Клима В. Школьное дело и просвещеніе на Подк. Руси. Подкарпатская Русь 1919–1936. Ужгород, 1936. С. 101–105.
14. Кузма И. Про ходженя до школы. *Учитель*. 1920. Рôчник I. Число 10. С. 1–3.
15. Кухта М.І. Роль педагогічної преси Закарпаття (20–30-ті роки XX ст.) у формуванні виховного національного ідеалу. Ужгород. 1997. 52 с.
16. Ліхтей І.М. Періодична преса Закарпаття 20–30-х рр. *Нариси історії Закарпаття*. Т. II (1918–1945) / Редакційна колегія: І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Ужгород: Закарпаття, 1995. С. 402–413.
17. Наука родного краю. *Учитель*. 1920. Рôчник I. Число 1 и 2. С. 8.
18. Научнѣ вакаційнѣ курсы для учителѣвъ. *Учитель*. 1920. Рôчник I. Число 4. С. 7.
19. Організація учительства Пôдкарпатскоѣ Руси. *Учитель*. 1920. Рôчник I. Число 8. С. 14–15.
20. Оріентаційна таблиця про теперѣшній станъ шкôльництва въ Пôдкарпатськôй Руси. *Учитель*. 1920. Рôчник I. Число 1 и 2. 10 февраля (лютого). С. 5.
21. Освіта Закарпаття: монографія / В.В. Химинець, П.П. Стрічак, Б.М. Качур, М.І. Талапканич. Ужгород: Карпати, 2009. 464 с.
22. Пагиря В. Наукова і громадська діяльність І. Панькевича на Закарпатті у 20–30-і роки. *Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича* (23 – 24 жовтня 1992 року). Ужгород, 1992. С. 191–192.
23. Панькевичъ И. Деякѣ уваги зъ приводу вакаційныхъ научныхъ курсôвъ для учителѣвъ народныхъ школъ. *Учитель*. 1920. Рôчник I. Число 8. С. 6–8.
24. Панькевичѣ И. Задачи учительства и школы на Подкарпатскôй Руси. Кôлька слôвъ съ приводу учительского конґреса. *Учитель*. 1920. Рôчник I. Число 4. 10 апрѣля (цвѣтня). С. 5–7.
25. Панькевич І. Од выдавництва! *Учитель*. 1920. Рôчник I. Число 1 и 2. 10 февраля (лютого). С. 3–4.
26. Панькевичѣ И. Першій учительській конґресѣ на Подкарпатскôй Руси. *Учитель*. 1920. Рôчник I. Число 5 и 6. 10 мая (травня). С. 117.
27. Службовый обѣтъ учительства. *Учитель*. 1920. Рôчник I. Число 7. С. 9.
28. Шикітка Г.М. Освітньо-просвітницька діяльність крайових педагогічних товариств Закарпаття (1919 – 1944 рр.) / Текст: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Ужгород. нац. у-т. Ужгород, 2016. 236 с.

Роман ОФІЦИНСЬКИЙ
Доктор історичних наук, професор,
Закарпатський інститут
післядипломної педагогічної освіти,
м. Ужгород

Сучасні уявлення про Карпатську Україну

У статті мовиться про феномен Карпатської України в масовій свідомості та медіа через призму трьох просторових вимірів: у Закарпатській області, інших українських регіонах, сусідніх країнах. Адже Закарпаття 1938 – 1939 років нагадувало історичне перехрестя, де зіткнулись національні інтереси низки європейських країн. Окремо йдеться про висвітлення подій в Карпатській Україні сучасними українськими підручниками з історії для 10 класу закладів загальної середньої освіти.

За останні три десятиліття, себто фактично протягом життя одного покоління, пізнавальні враження про феномен Карпатської України в масовій свідомості та медіа істотно змінилися. Передовсім мовиться про її декілька просторових вимірів: усередині краю – Закарпатській області, в інших українських регіонах, у сусідніх країнах.

У сусідів популярні версії минулого побутують нерідко на рівні офіціозів. Частина політичних еліт і наукових кіл в Угорщині, Польщі, Росії зациклені на власних великодержавних амбіціях, що мають певну циклічну традицію.

Восени 1938 – навесні 1939 років Угорщина і Польща разом із Німеччиною взяли участь в розгромі ситуаційно спільного противника – Чехословаччини. Закарпаття, яке тоді позначали назвами Підкарпатська Русь і Карпатська Україна, стало розмінною монетою.

Угорські та польські державні діячі, військовослужбовці, правоохоронці безпосередньо причетні до численних злочинів проти людства на Закарпатті, включно з масовими позасудовими розстрілами на карпатських перевалах за етнічною ознакою – українців, затриманих на чужій збройно окупованій території через підозру в симпатіях до легального уряду автономного краю – Карпатської України – в складі Чехословацької держави.

Правляча верхівка імперської Росії традиційно зневажала визвольні рухи українців. Сумнозвісні обструктивні висловлювання Йосифа Сталіна на карпатоукраїнську тематику досі тішать українофобів. 10 березня 1939 року в звітній доповіді на XVIII з'їзді Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) її секретар і керівник СРСР Йосиф Сталін схарактеризував міжнародне становище своєї держави на тлі «початку нової імперіалістичної війни». Подаєм розлого переповнену сарказмом цитату з подвійним дном, із бурлескними образами комашки (Карпатська Україна) і слона (Радянська Україна): «Характерним є вереск, який підняла англо-французька і північно-американська преса з приводу Радянської України. Діячі цієї преси кричали до хрипоти, що німці йдуть на

Радянську Україну, що вони мають тепер в руках так звану Карпатську Україну, яка нараховує близько 700 тисяч населення, що німці не пізніше весни цього року приєднають Радянську Україну, яка має 30 мільйонів населення, до так званої Карпатської України. Схоже на те, що цей підозрілий шум мав на меті розлютити Радянський Союз проти Німеччини, отруїти атмосферу і спровокувати конфлікт з Німеччиною без видимих для цього підстав.

Звичайно, цілком можливо, що в Німеччині є божевільні, які мріють приєднати слона, тобто Радянську Україну, до комашки, тобто до так званої Карпатської України. І якщо дійсно є там такі навіжені, можна не сумніватися, що в нашій країні знайдеться необхідна кількість гамівних сорочок для таких божевільних. Але якщо відкинути геть божевільних і звернутися до нормальних людей, то хіба не ясно, що смішно і безглуздо говорити серйозно про приєднання Радянської України до так званої Карпатської України? Прийшла комашка до слона і каже йому, руки в боки: «Ех ти, братик ти мій, до чого мені тебе шкода... Живеш ти без поміщиків, без капіталістів, без національного гніту, без фашистських верховодів, – яке ж це життя... Дивлюсь я на тебе і не можу не помітити, – нема тобі порятунку, крім як приєднатися до мене... Ну що ж, так і бути, дозволяю тобі приєднати свою невелику територію до моєї неосяжної території...» [2]

Закарпаття 1938 – 1939 років нагадувало історичне перехрестя, де лобами зіткнулись національні інтереси низки європейських країн: Чехословаччини, Великобританії, Франції, з одного боку, та Німеччини, Італії, Угорщини, Польщі, з іншого. СРСР задовільнила роль пристрасного спостерігача.

У ніч із 29 на 30 вересня 1938 року в Мюнхені райхканцлер Німеччини Адольф Гітлер, прем'єр-міністри Італії Беніто Муссоліні, Великобританії Невілл Чемберлен, Франції Едуар Даладьє вирішили долю Чехословаччини без її керівництва. Заскочена зрадою впливових союзників – британців і французів, Прага капітулювала, поступилась землями Німеччині, Польщі, Угорщині, хоча чехословацькі збройні сили чисельно майже дорівнювали німецьким, проте мали найкращу в світі лінію оборонних споруд уздовж кордонів і найновішу зброю.

Саме відтоді карпатоукраїнська спадщина є надто важливою. 11 жовтня 1938 року Прага надала автономію краю, що 15 березня 1939 року після зникнення Чехословаччини став незалежною державою. Новітнє буття української політичної нації немислиме без Карпатської України. Її творцем була місцева громада, оптимістично сповнена переломних геополітичних, національних і соціальних очікувань. Ось чому виникла і динамічно зостала громадська організація «Карпатська Січ» – п'ятнадцятитисячна спільнота станом на лютий 1939 року. Доти край не знав таких потужних об'єднань громадян.

Міжвоєнне Закарпаття поступово дозріло до державності. Тут після поразки Української революції 1917 – 1921 років за сприяння чехословацької влади осіли сотні емігрантів. Вони терпеливо виховали нове покоління незламних патріотів, які проявили себе в жовтні 1938 – березні 1939 років, надто на героїчному Красному Полі.

Що знають про Карпатську Україну в інших українських регіонах можна судити із тематичних сюжетів у сучасних

[2] Сталин И. Отчетный доклад на XVIII съезде партии о работе ЦК ВКП(б) 10 марта 1939 года. URL: https://petroleks.ru/stalin/14-27.php

шкільних підручниках різних варіацій, зокрема з історії України для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Саме там подається погляд на Міжвоєння, що закарбовується в пам'яті учнів чи не на все життя.

У найновішому підручнику Віталія Власова і Станіслава Кульчицького (рівень стандарту, профільний рівень, наклад 102 тис. прим.) приділено Карпатській України ширшу увагу, запропоновано збалансований та добре проілюстрований виклад на кілька сторінок [3]. Це підпараграф «Як відбулося проголошення Карпатської України та її окупація угорцями», що в параграфі «Українські землі в складі Чехословаччини та Румунії». Раніше в шкільних підручниках такий виклад був украй лаконічним і доволі поверховим у декілька абзаців, віддзеркалюючи одночасно затяжну зміну поколінь серед політиків та інтелектуалів сучасної України.

Підпараграф «Карпатська Україна: від автономії до проголошення незалежності» представлено в підручнику Олени Аркуші та Мар'яна Мудрого, що вийшов накладом удесятеро меншим – 10,7 тис. прим. [4] У цьому виданні поєднано гібридно в один предмет два: всесвітню історію та історію України. Дещо подібно в радянські часи викладали історію УРСР як додаток до історії СРСР.

Принагідно зауважимо, що згаданий підручник «Історія: Україна і світ» зазнав нищівної публічної критики через невдале представлення батальйонів «Нахтігаль» і «Роланд», дивізії «Галичина», Романа Шухевича в підпараграфі «Національні військові формування в німецькій армії. Прояви колабораціонізму» (с. 244-247).

Феномен Карпатської України в цьому підручнику висвітлено осібно, але з прикрими помилками. Приміром, автори фрівольно й послідовно стверджують, що начебто 11 жовтня 1938 року «виникла Карпаторуська держава». Насправді Підкарпатська Русь / Карпатська Україна була автономним краєм у складі Чехословаччини аж до розпаду цієї держави 14 березня 1939 року.

У реченні «На виборах до сейму Карпатської України, які відбулися в лютому 1939 року, майже всі депутатські місця здобули прихильники УНО [Українського національного об'єднання]» аж три неточності. По-перше, крайовий парламент офіційно називали не «сейм» (як у Польщі), а «сойм». По-друге, не «майже всі», а «всі депутатські місця здобули», причому, по-третє, не «прихильники УНО», а кандидати-висуванці цієї політичної сили. Усіх їх було 32.

Також автори підручника хронологічно сплутали події, адже Угорщина висунула ультиматум і почала військову окупацію Карпатську Україну не 14-го, а 15 березня 1939 року. Належало б наголосити, що Августин Волошин по радіо проголосив незалежність Карпатської України після обіду 14 березня 1939 року не в «умовах, що склалися», а коли Чехословацька держава припинила існування: Чехію та Моравію окупувала Німеччина, Словаччина стала незалежною.

Якщо вже мовити про колабораціонізм на матеріалі тогочасного Закарпаття, то класично він проявився в двох річищах угро- і русофільства – серед соратників Андрія Бродія та Степана Фенцика. Останній показав себе потрій-

[3] Власов В., Кульчицький С. Історія України (рівень стандарту): підр. для 10 кл. закл. заг. сер. осв. Київ: Літера, 2018. С. 193-195.

[4] Мудрий М., Аркуша О. Історія: Україна і світ (інтегрований курс, рівень стандарту): підр. для 10 кл. закл. заг. сер. осв. Київ: Генеза, 2018. С. 189-191.

ним колаборантом: любив Москву, отримував гроші з Варшави, вихваляв Будапешт. У його політичних ідеалах християнський консерватизм переплівся з італійським фашизмом і німецьким нацизмом. Русофільство, любов до царської Росії сусідили з антирадянською позицією. Був антисемітом й українофобом, заперечував право на самостійне існування українцям й українській мові.

Після Віденського арбітражу 2 листопада 1938 року, коли частина Підкарпатської Русі відійшла Угорщині, Степан Фенцик заснував в Ужгороді "Русскую национальную гвардию чернорубашечников". Естетика вбрання підкреслила її фашистську спрямованість [5]. Після окупації в березні 1939 року Карпатської України, Фенцика призначили депутатом парламенту Угорщини. Даремно добивався автономії рідного краю. "Русская национально-автономная партия" Степана Фенцика змінила назву на "Угрорусскую национальную партию", 1940 року увійшла до Угорської партії Ендре Корлата. У березні 1945 року С. Фенцика арештував СМЕРШ, а 30 березня 1946 року за вироком Закарпатського обласного суду його розстріляли.

На жаль, нинішня українська правляча верхівка є ментально постколоніальною, малорухливою у відстоюванні національних інтересів і цінностей, зате успішною в торгівлі ними. Саме тому досі залишаються не розслідуваними і не покараними задокументовані масові злочини проти людяності в Карпатській Україні, скоєні сусідніми державами. Саме з весни 1939 року в регіоні ведуть відлік масові репресії, які тільки посилилися з приходом радянської армії восени 1944 року.

Нема різниці під якими прапорами – національно-патріотичними чи іншими, в вишиванках, класичних костюмах чи в буденній одежі приходили до влади управлінські команди. Найбільше зроблено провальних кроків, приміром, у нині дражливих відносинах з Угорщиною за президента Віктора Ющенка в 2005 – 2010 років.

Із нагоди 70-річчя Карпатської України, В. Ющенко роздав чимало звань, орденів, медалей, проте уникав постановки принципових питань про угорську агресію в Карпатську Україну, її окупацію та анексію, злочини проти людяності.

Ясна річ, найкраще минуле Карпатської України висвітлюється всередині краю – принаймні в домінуючих україномовних медіа й освітніх закладах Закарпатській області. Бачимо весь спектр пізнавальних площин: просвітницьких, меморіальних, дослідницьких. Розбудова карпатоукраїнської державності 1938 – 1939 років привернула осібну увагу багатьох сучасних істориків [6].

На ключовому напрямку вдалося зрушити камінь із мертвої точки. Обґрунтовані твердження про окупацію та анексію Карпатської України як українську точку відліку Другої світової війни здобули підтримку в науковому середовищі. Агресія Угорщини проти Чехословаччини, внаслідок чого від 15 березня до 17 липня 1939 року була окупована й анексована Карпатська Україна, послужила прелюдією величезних геополітичних змін не тільки на сході Європи, але й у світі загалом. Вісім десятиліть тому на Закарпатті відбулися знаменні події, накреслено державотворчу перспективу для всієї української нації. Залишаються злободенними історичні уроки Карпатської України, гіркі та героїчні.

Які найважливіші завдання стоять перед нами сущими? Лише історія без міфів служить міцним фундаментом нової Української держави. Ця держава підтвердила життєздатність протягом життя одного покоління, а своє право на існування відстоює перед уже північно-східним агресором – у російсько-українській війні, що триває від 2014 року.

На фото*: стенд із Національного форуму «Українська Державність: витоки, етапи становлення та розвитку» (Київ, 2018 р.)*

[5] Дронов М. Кому служили "русскіе фашисти" Закарпаття? *Український журнал*. 2008. 4 липня.

[6] Віднянський С. Карпатська Україна як етап українського державотворення. *Український історичний журнал*. 2019. № 2. С. 67-93.

Рубрика:

Книжна поличка «Українського Державоворення»

Рецензія

Про біль та героїзм сучасної Української держави:

дебютна монографія молодого вченого

Офіцинський Ю. Сучасна російсько-українська війна (за матеріалами газети «The New York Times» 2013 – 2017 років) / Національна спілка краєзнавців України. Ужгород: РІК-У, 2018. 312 с.

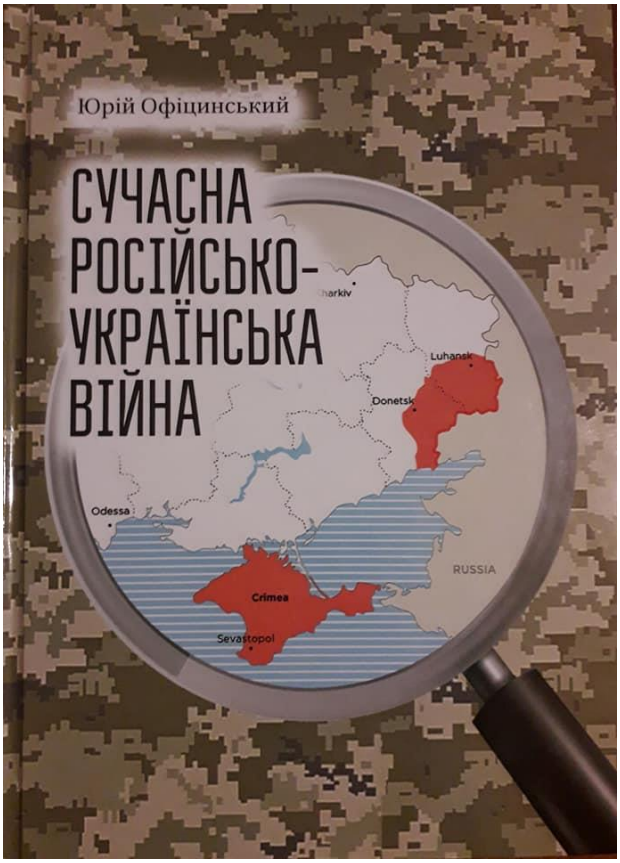

Пропонована монографія вийшла під грифом Національної спілки краєзнавців України і складається зі вступу, п'ятьох розділів, висновків, списку джерел, додатків. Розділи називаються: «Сучасна війна Росії проти України: історіографічні, джерелознавчі та методологічні аспекти»; «Революція гідності (листопад 2013 – лютий 2014 рр.)»; «Початок російського вторгнення в Україну»; «Розгортання російської агресії в український Донбас»; «Військово-політична ситуація на Донбасі у вересні 2014 – грудні 2017 рр.». Ілюстративний матеріал розміщено в тексті та відбито у покажчику. Для зарубіжного читача подано англомовний зворот авантитулу, зміст, розширену анотацію.

У монографії відображено результати наукових досліджень, які виконані автором на кафедрі історії України Ужгородського національного університету в рамках підготовки курсових і дипломної робіт під час навчання на бакалавраті та в магістратурі за спеціальністю «Історія та археологія». Нині ж Юрій Офіцинський є здобувачем освітнього ступеня доктора філософії за спеціальністю «Історія та археологія» денної форми навчання Ужгородського національного університету, за сумісництвом працює вчителем історії Приватного ліцею «Гірчичне зерно» в Ужгороді.

Як відомо, сучасна російсько-українська війна відразу потрапила в поле наукових інтересів істориків всього світу. У книзі її абсолютно логічно трактовано в контексті глобальних викликів і загроз, довгострокових наслідків для всіх країн західної цивілізації.

Об'єктом дослідження монографії стала політична ситуація в України на тлі міжнародних відносин від листопада 2013 року до грудня 2017 року, за яких відбулася цілеспрямована підготовка і повномасштабне російське військове окупаційне вторгнення де-факто на українську територію в межах

історико-етнографічних регіонів Крим і Донбас.

Для автора метою стало здійснення аналітичної реконструкції процесу розгортання і перебігу російської агресії в Україні в лютому 2014 – грудні 2017 років у цілісному вигляді та у тісному взаємозв'язку з Революцією гідності, що їй передувала як спротив повзучій «мирній окупації», на основі наведених фактів й оцінок на сторінках провідної американської газети «The New York Times».

Головним джерелом для вивчення обраної теми стали публікації якісної світової періодики, насамперед – найстарішої щоденної газети США «The New York Times». У ній працює 1,3 тис. журналістів, а сама газета належить до найпливовіших видань сучасності. Новини на її вебсайті, що має три версії: англо-, іспано- і китайськомовну, щоденно читає понад 2,6 млн електронних передплатників, а протягом місяця близько 130 млн осіб з усього світу. Загалом Юрій Офіцинський проаналізував понад чотириста публікацій, що побачили світ в електронній та друкованій версіях «The New York Times».

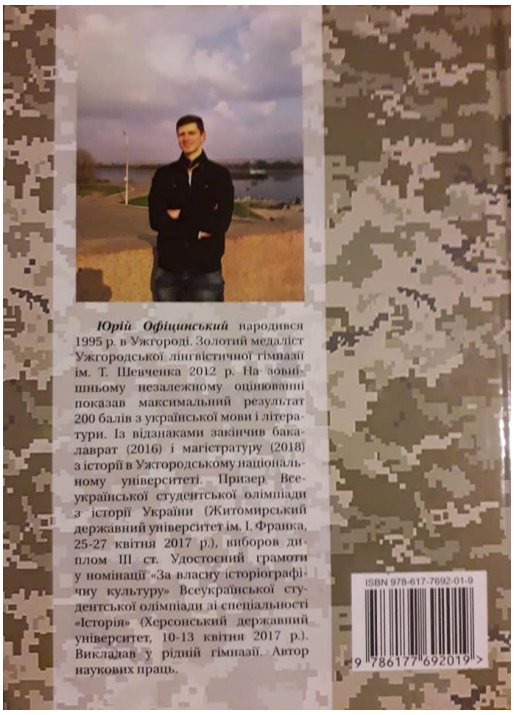

Автор справедливо відзначив, що для Заходу очевидним є те, як авторитарно-реваншистська Росія цілеспрямовано прагне розширити «життєвий простір» («русскій мір») коштом Української держави, спричинивши деструкцію, що позначається термінами «конфлікт», «криза», «агресія», «інтервенція», «окупація», «анексія», «війна». Водночас російській суспільній думці притаманні дві течії: великодержавна й об'єктивно-реалістична (антиімперіалістична). «Великодержавникам» до вподоби традиційні положення антизахідництва, «збирання земель» на уявних просторах «русского міра», де Україна – російський сателіт і зменшена територіально, без Криму. «Об'єктивісти» заперечують постулати Кремля про «внутрішній конфлікт», «громадянську війну» в Україні, акцентують на прихованих аспектах російської агресії та на праві Української держави розвиватися у руслі перевірених часом цінностей об'єднаної Європи.

Науковий консультант цієї монографії, що вийшла під грифом Національної спілки краєзнавців України, – Олександр Реєнт, доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України. Рецензенти – Олександр Удод, доктор історичних наук, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України; Володимир Баран, доктор історичних наук, завідувач кафедри нової і новітньої історії України Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки; Михайло Делеган, кандидат історичних наук, заступник директора Закарпатського краєзнавчого музею ім. Т.Легоцького.

Окремо відзначимо, що пропонована монографія належно представлена у загальнодержавних і регіональних медіа, зокрема на сайтах і сторінках у соціальній мережа Фейсбук Інституту історії України НАН України і Національної спілки краєзнавців України. За участі автора відбулися публічні презентації цього видання перед учителями історії в Закарпатському інституті післядипломної педагогічної освіти 10 жовтня 2018 року (модерувала захід завідувач кафедри суспільно-гуманітарної та етико-естетичної освіти, кандидат педагогічних наук, доцент Марія Баяновська) і перед читачами Закарпатської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Федора Потушняка 20 вересня 2018 року (модераторка – Лариса Капітан, доктор історичних наук, професор кафедри історії України Ужгородського національного університету).

Монографія Юрія Офіцинського «Сучасна російсько-українська війна (за матеріалами газети «The New York Times» 2013 – 2017 років)» активно використовується в навчальному процесі Карпатського університету імені

Августина Волошина при викладанні історії України на бакалавраті за всіма ліцензованими спеціальностями.

Це видання є вельми потрібним і корисним ученим, викладачам і здобувачам вищої освіти, учителям та учням загальноосвітніх шкіл, суспільним діячам, усім, хто шанує минуле і вболіває за майбутнє України. Саме тому воно представлено також у довідкових книгознавчих виданнях (див.: Книга Закарпаття: анотований каталог видань 2018 року. Ужгород: РІК-У, 2019. С. 23). Крім друкованого варіанту рецензованої монографії, у вільному доступі її електронна версія. Зокрема, із повним текстом книжки можна ознайомитися на офіційному сайті Національної спілки краєзнавців України: http://nsku.org.ua/wp-content/uploads/2018/08/vijna2014.pdf.

Віктор БЕДЬ,
доктор богословських наук,
доктор юридичних наук, професор,
ректор Карпатського університету
імені Августина Волошина,
м. Ужгород

До уваги читача

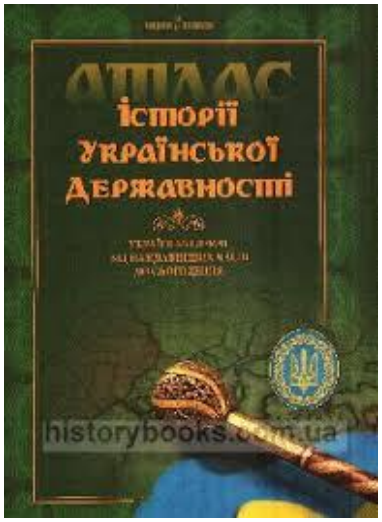

Рубрика:

Портрети Великих Державників

*Пропонованою рубрикою продовжуємо ідею інформаційно-просвітницької політики українських національних патріотів, котрі незважаючи на різні суспільно-політичні обставини пропагували державність України, її символи, національні інтереси. У першому числі нашого журналу подаємо матеріали зі спецпроекту «*100 видатних особистостей в історії України*», ініціатор якого – головний редактор НВ Віталій СИЧ.*

Княгиня Ольга

(бл. 920 – 969)

Політик,
глава Давньоруської держави

Після смерті чоловіка, князя Ігоря, Ольга стала першою жінкою, яка правила Давньоруською державою. Вона проводила жорстку політику по відношенню до племен, що підкорялися Києву. З літописів відома історія розправи Ольги зі знаттю древлян – в землях цього племені при зборі данини був убитий Ігор. Після цього за наказом княгині була вдосконалена тодішня фіскальна система: по всій державі були побудовані опорні пункти для збирання данини – погости.

У 957 році княгиня здійснила дипломатичну місію в Константинополь, столицю Візантії. Там вона зустрілася з імператором Костянтином і уклала договір – очевидно, торговий. Пробувши у Візантії більше півроку, Ольга перейнялася досягненнями найсильнішої на той час християнської держави. Того ж року вона прийняла християнство, але поширити нову релігію на своїй батьківщині їй не вдалося.

ВЕЛИКИЙ ГНІВ:
Спалення древлянських послів у Києві за наказом княгині Ольги на знак помсти за вбивство її чоловіка князя Ігоря. Малюнок XIII століття

Джерело: https://nv.ua/ukr/project/istoria-100-vydayushchikhsya-l-40004783.html

Святослав Ігорович

(бл. 942 – 972)

Давньоруський князь

Зайнявши київський престол, Святослав значно розширив володіння Давньоруської держави на північному сході і розгромив багатовікового ворога Русі – Хозарський каганат. Під владою Києва виявилися волзькі болгари, землі в нижній течії Волги, Таманський та Керченський півострови (Тмутаракань). А оскільки приєднаними територіями проходили головні торговельні шляхи, це посилило економіку Стародавньої Русі.

Святослав успішно воював з Візантією. Від його першого походу на імперію Константинополь відкупився 15 кентинаріями золота (480 кг). Однак це ненадовго зупинило київського князя, який планував створити велику імперію з землями на Балканах, а столицю перенести на Дунай.

До своєї мети він наблизився у 971 році, коли зайняв кілька болгарських міст і увійшов у Фракію, провінцію Візантії. На мирні переговори з князем прибув тоді сам візантійський імператор Іоанн I Цимісхій і запропонував Святославу велику данину. Уклавши мирний договір з Візантією, Святослав повернув коней на Київ. Біля дніпровських порогів він потрапив у засідку печенізького хана Курі і був убитий.

СВЯТОСЛАВ НА ПОРОГАХ: Мініатюра з «Радзивілівського літопису» (Вікіпедія)

Джерело: https://nv.ua/ukr/project/istoria-100-vydayushchikhsya-l-40004783.html

Володимир Святославич (Великий)

(бл. 960 – 1015)

Політик,
глава Давньоруської держави

Князь Володимир ввів Давньоруську державу в орбіту світової політики і культури. У завойованому Криму він прийняв християнство і зробив його державною релігією. Це дозволило Києву встановити тісні відносини з Візантійською імперією, найбільшою і найрозвиненішою державою на теренах Європи і Близького Сходу.

Релігійна реформа сприяла і державним перетворенням. Посилилася міць Києва на чолі великих територій на адміністративному рівні, чого не було за батька Володимира Святослава, який рідко бував у Києві і все життя провів у походах.

Володимир створив державну раду, до якої, крім бояр – старої спадкової знаті, також входили представники великих міст. Рада була інструментом законодавчої і виконавчої влади.

Володимир – перший глава Київської Русі, який почав карбувати власні монети: златники й срібники. На них, а також на об'єктах державного значення князь велів ставити свій знак – тризуб, прообраз нинішнього герба України.

ПЕРША ВІДОМА ПРАУКРАЇНСЬКА ВАЛЮТА:
Срібник Володимира Святославича

Джерело: https://nv.ua/ukr/project/istoria-100-vydayushchikhsya-l-40004783.html

Ярослав Володимирович (Мудрий)

(бл. 978 – 1054)

Політик,
глава Давньоруської держави

При великому київському князеві Ярославі Володимировичу максимально розширилась територія Давньоруської держави. Влада Києва простягалася від Чорного до Балтійського моря – з півдня на північ – і від Карпат до Волги – з заходу на схід. Політична і військова міць Давньоруської держави була визнана в Європі. Дочки Ярослава були одружені з королями Франції, Угорщини, Норвегії, Данії, Англії, що в ті часи вважалося своєрідним договором про дружбу і співпрацю.

Князь склав перший у Східній Європі письмовий звід законів – *Правда Ярослава*. На кілька століть він став основою для системи права сусідніх держав, наприклад Великого князівства Литовського. Ярослав послабив міць правлячої до нього варязької верхівки, наділяючи державними повноваженнями представників місцевих слов'янських еліт.

Мудрим князь вважався в народі завдяки тому, що підніс на світовий рівень культуру і освіту. При ньому виникли школи живопису, кам'яного будівництва і літописання, відкривалися навчальні заклади. При Софійському соборі в Києві була зібрана велика бібліотека.

ПАМ'ЯТНИК
Ярославу Мудрому:
Київ, 1997 р.

Джерело: https://nv.ua/ukr/project/istoria-100-vydayushchikhsya-l-40004783.html